

ચિંતા હિતાહિતની-૨

અર્થ ચિંતા

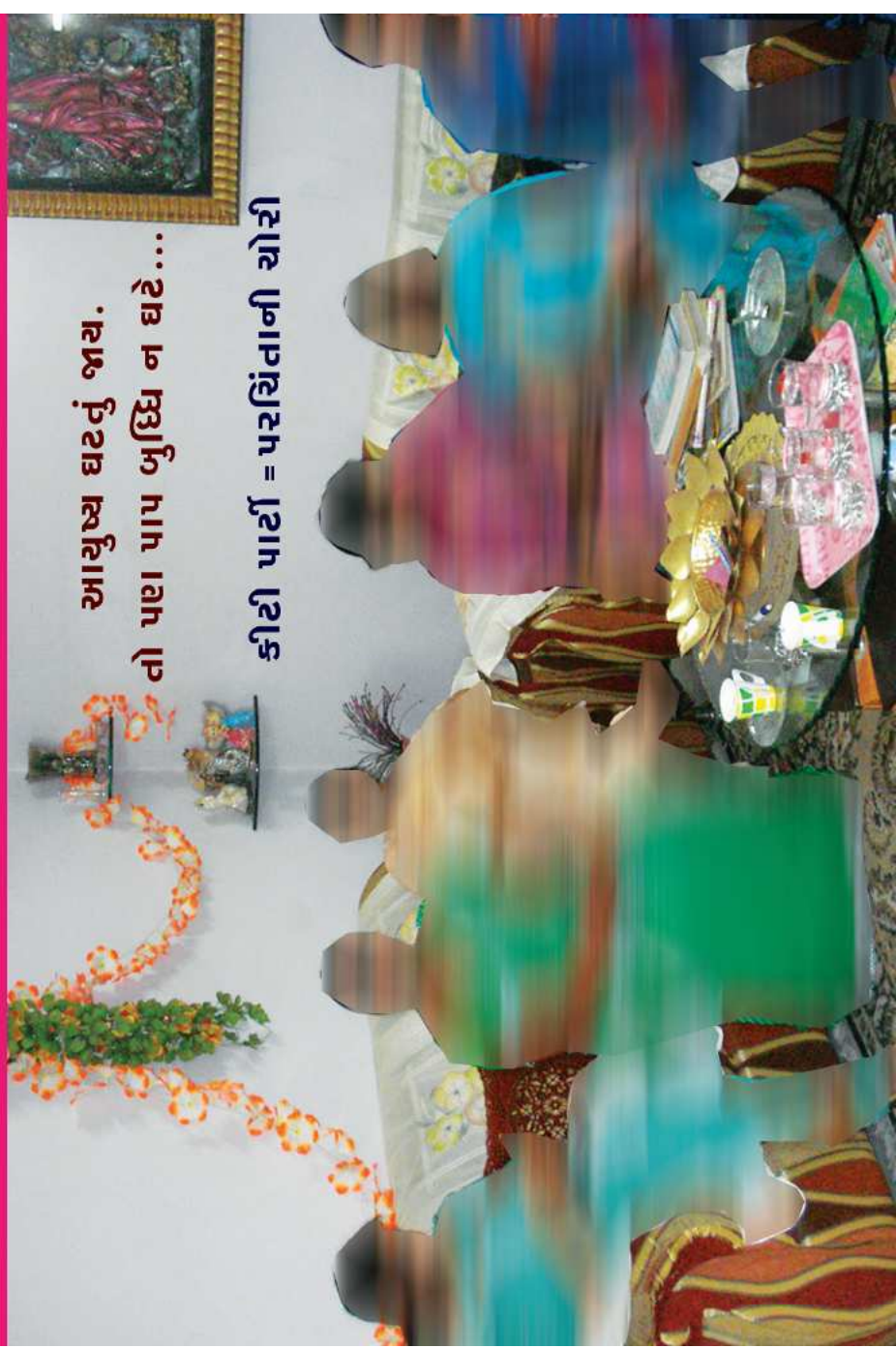
પર ચિંતા

લેખક

પ.પૂ.આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય

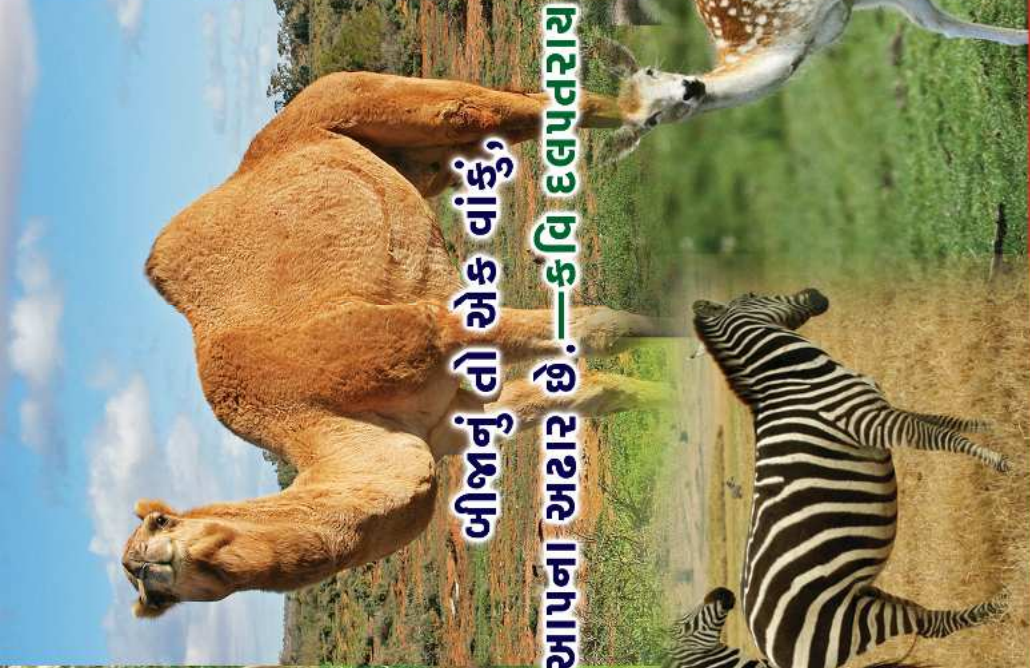
શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.

અર્થ ચિંતા અનર્થ કરનારી છે.

આયુષ્ય ઘટવું જાય.
તો પણ પાપ બુદ્ધિ ન ઘટે....

કીટી પાર્થી = પરચિંતાની ચોરી

બીજનું તો એક વાંકું,
આપના અટાર છે. —કવિ દલપતરાય

ખગીયામાં સમય બરબાદ કરતો જન સમૂહ

ચાર પ્રકારની ચિંતા

૩. અર્થચિંતા

આત્મચિંતા ઉત્તમ છે, વિષયચિંતા-કામચિંતા-ઈન્દ્રિયોના સુખની ચિંતા એ મધ્યમ છે, અને ત્રીજી અર્થચિંતા એ અધમ છે. અર્થચિંતા એટલે પૈસાટકાની ચિંતા, ઈન્દ્રિય-સુખનાં સાધનની ચિંતા, એની કાળજી, લગની, ને ઝંખના. એ અધમ છે પૈસા ક્યાંથી લાવું, કેમ લાવું, ક્યાં મૂકું, કેમ સાચવું,...આ બધી અર્થચિંતા છે. પછી ભલે લાવવા-મૂકવાનું કશું ન હોય, પણ મનમાં ખાલી લોચા વળ્યા કરે, 'આ મારી પાસે છે, એમાંથી જરાય ઓછું નથી થવા દેવાનું, સગા છોકરાને પણ નથી જણાવવાનું, એ તો મારા પ્રાણ છે, એને બરાબર સંભાળી રાખું. દુનિયામાં ઘણા ઠગનારા આવે છે, પણ જરાય ન ઠગાઉં...' આ બધી મનની ગડમથલ એ પણ અર્થચિંતા જ છે. માત્ર પૈસા એટલે કે રોકડું ધન જ નહિ, દર-દાગીના, માલ-સામાન, ચીજ-વસ્તુ, પછી ભલે એ બહુ કિંમતી, કે ઓછી કિંમતી, પરંતુ એ અર્થ કહેવાય. એની કાળજી રહ્યા કરે, લગની અને રટણા રહે, ઝંખના-તાલાવેલી-તમન્ના રહ્યા કરે, એ બધું અર્થચિંતામાં આવે.

અર્થચિંતા અધમ કેમ ? :-

આ અર્થચિંતા એ અધમ છે. વિષયચિંતા એટલે ઈન્દ્રિયોના સુખની ચિંતા, એને મધ્યમ કહી, ત્યારે એના સાધનરૂપ અર્થની ચિંતાને અધમ તરીકે ઓળખાવી. કેમ એમ ? એટલા જ માટે કે એ હૈયાને વધુ કાળું કરે છે. એકલી વિષયચિંતામાંય કાંઈ હૈયામાં સારી ભાવનાઓ નથી જાગતી ! છતાં મલિન ભાવો જે જાગે છે એના કરતાં ભારે કાળા ભાવ, મેલા ભાવ, અર્થચિંતા જગાડે છે 'હું આવાં આવાં સુખ ભોગવું, એ બહુ સારાં,' એવી લેશ્યામાં બીજા ઉપર એવા

દ્વેષ, દ્રોહ વગેરેને પ્રસંગ નથી, પરંતુ એના સાધનની ચિંતા જો જાગી, 'મને આવું આવું મળવું જોઈએ, મારું આ ટકવું જોઈએ, બરાબર રહેવું જોઈએ,' આ લેશ્યા જો ઘર કરી ગઈ તો પછી બીજા ઉપર દ્વેષ, દ્રોહ, જૂઠ, ચોરી વગેરેને સારો અવકાશ મળવાનો.

અર્થચિંતામાં 'ગળું કપાવવું રહી ગયું' ની વિચારણા :-

ખબર છે ને પેલો કૃપણ જંગલમાં ધન દાટવા ગયો ત્યાં મનની શંકાથી ત્યાં સૂતેલા અજાણ્યા માણસને સોટા મરાવ્યા, કાન કપાવ્યા અને નાક કપાવ્યું. પછી નિશ્ચિન્ત બની ધન દાટીને ગયો; પરંતુ ધન ચોરાઈ ગયું ત્યારે શોક કરે છે, 'હાય ! આ પેલાનું ગળું કપાવવાનું બાકી રહી ગયું ! ગળું કપાવી નાખ્યું હોત તો આ ધન જાત નહિ !' કેવી ઘેલછા ! જે બની શક્યું નથી, હવે જે બનાવી શકવાનું નથી, છતાં મૂરખ અફસોસી કરે છે 'ગળું કેમ ન કપાવ્યું ? કપાવ્યું હોત તો સરસ થઈ જાત !' શું જીવતા જીવને કાપવાનું કસાઈ જ વિચારે છે ? ના, કૃપણ, લક્ષ્મીના લાલચુ, જડના પૂજારી પણ અવસર આવ્યે એવી વિચારણામાં ચઢે છે. કસાઈ તો બકરા કાપવાનું વિચારે છે, ત્યારે જુઓ આ કંજૂસ વાણિયો મનુષ્યનું ગળું કાપવાની વિચારણામાં પડ્યો !

સુખના રાગ કરતાં સુખનાં સાધનનો રાગ વધુ ભૂંડો છે. પેલામાં તો મળ્યું તેમાં મસ્તી ઉડાવી લેવી એટલી લેશ્યા છે, આમાં મેળવવા-સાચવવા-વધારવાની ચિંતા છે, લગની છે. આની પાછળ મનમાં કેઈ તોફાન ચાલે છે; આત્મામાં કેટલાય અને કેવાય કષાયોના ઉન્માદ ઊઠે છે.

અલબત્ત ઈન્દ્રિયોનાં સુખો ખાતર એના સાધનની લગની લાગે છે, એટલે સુખની લેશ્યા પાછળ એ દોષો આવવા સહજ છે, પરંતુ જગતમાં એવા ય માણસો હોય છે કે જેને સાધનની બહુ પડી હોતી નથી, એને તો 'મસ્તી ઉડાવો, જીવન સુખ ભોગવવા માટે છે, હાય બળાપા કરવા માટે નહિ,' આવી ગણતરી હોય છે. ચોક્કસ હિસાબ માંડી મૂકેલા હોય છે કે 'સુખશાન્તિ ભોગવવાની, આરામથી જીવવાનું, બળી ગયું, સળગી ગયું, લૂંટાઈ-ખોવાઈ ગયું, એની બહુ ચિંતા

કરવાની નહિ, નસીબમાં ન હોય તો જાયે ખરું. બહુ સંતાપ શા ? નિરાંતે જે છે તેમાં લહેર ઊડાવવાની.’ આવાય જીવ હોય છે, ત્યારે એવાય હોય છે કે જેને સાધન-સામગ્રીની જ ભારે ચિંતા હોય છે. એનો હિસાબ એવો કે ખૂબ ભેગું કરો. મળેલું બરાબર સાચવો, વધારો, આગળ કામ લાગશે. વળી લોકમાં પણ જશ મળશે, બીજાને દબાવી શકાશે. પાતાળ ફોડીને પૈસા લાવો. દુનિયામાં એની કિંમત છે, બહુ રંગરાગમાં ઊડાવવાનું નહિ, નહિતર ખાલી થઈ જઈએ ! સાદું રાખ્યું તો શું બગડી ગયું ? બચાવી રાખ્યું હશે તો આગળ જવાબ આપશે’...અહીં પેલા કામ ચિંતાવાળા છે. આ અર્થ ચિંતાવાળા છે. પહેલાંના કરતાં બીજાના હૈયામાં વધુ કાળી લેશ્યા જોર કરતી હોય છે. કારણ કે

અર્થચિંતામાં એ જ અર્થને ઉપાર્જવા વગેરે પાછળ કેઈ આરંભ-સમારંભ, કૂડાં ધંધા, જૂઠ-અનીતિ, માયા-પ્રપંચ વગેરે પાપોનો સહારો લેવાય છે. ખર્ચની બાબતમાં કંજૂસાઈભર્યો ઝીણો ઝીણો હિસાબ ગણે છે. આજુબાજુવાળાની ખોટી શંકા, આગાહી અને ભયમાં તણાય છે. પછી ભલે એ ખોટી હોય, પાયા વિનાની હોય, પરંતુ એનું ભારે અર્થચિંતામાં રત મન કલ્પિતને સાચું માની સિદ્ધાય છે. સંતાપ કરે છે અને કદાચ એવું કરી બેસે છે કે જેથી મૂરખ ઠરે.

અર્થચિંતાથી કાળીમેશ લેશ્યા :-

આ જાતની દશામાં વિચાર કરો કે હૈયું કેટકેટલી મેલી લેશ્યાથી રંગાયું રહે ? યેન કેન પ્રકારે પૈસા લાવવા છે. પછી જૂઠ-અનીતિ જોવાની વાત શી ? એકના ચારગણા ભાવ કરવામાં સંકોચ શો ? મહાજીવહિસાભર્યા કર્માદાનના ધંધા, કે કસાઈ-વેશ્યા વગેરેને પૈસા ધીરવા, મકાન ભાડે આપવા, વગેરેના પાપી હલકટ ધંધા કરવામાં પાછીપાની શેની ? બસ એક વાત છે. ‘પૈસા જોઈએ.’ આવી દશામાં અર્થચિંતા કાળીમેશ લેશ્યામાં રમતી રહેવાની.

તુચ્છ ચીજ ખાતર કિંમતી સમાધિનો નાશ ! :-

એમ કંજૂસાઈથી ખર્ચની ઝીણી ઝીણી બાબતમાં ચોકસાઈ રાખવી છે એટલે કુટુંબી વગેરે એક પાઈનોય વધારે ખર્ચ કરવા જશે કે આ ધમધમાટ કરશે. સહેજ માટીનું શકોરું ફૂટતાં એનું હૈયું ફૂટવા જેવું થશે ! હૈયાની કિંમતી સમાધિને ફોડી નાખશે ! એક ઠેકાણેથી ચીજ ખરીદ્યા પછી આગળ જતાં જરાક પૈસે સસ્તી એ મળે છે જાણી હૈયાને ક્લેશનો પાર નહિ રહે. પેલા વેપારીને ગાળો દેશે. એક પૈસા ખાતર કિંમતી મન બગાડતાં કોઈ સંકોચ ? ના. ખાવા-પીવાને પહેરવા-ઓઢવા વગેરેમાં પણ મહા કિંમતી મન બગાડીને મામૂલી વસ્તુમાંય ભારે કંજૂસાઈ. સહેજ પણ બગડે નહિ, દાણો પણ વધે કે કૂતરાને જાય નહિ, કોઈ મફતિયા મહેમાન માથે પડે નહિ, પાઈએ પાઈનો હિસાબ લખ્યા વિનાનો રહે નહિ,...આવી આવી કેટલીય કાળજી-ચિંતામાં રાત ‘દિ શેકાયો રહેશે. એવી અર્થ ચિંતામાં કઈ શુભ લેશ્યાને આવવાને જગા જ છે ? ભરચક અશુભ લેશ્યામાં ને કુવિચારણામાં ડૂબ્યા રહેવાનું !

અર્થચિંતામાં કાળીલેશ્યા કેમ ? :-

અર્થ ચિંતાનો ગુલામ કાં તો કોઈના પર લોભવશ અતિ વિશ્વાસ મૂકી દે છે. અગર કોઈનાય ઉપર ભરોસો રાખતો નથી. અતિ વિશ્વાસમાં સહેજ પણ ઠગાયો લાગે ત્યારે હાય બળાપો હદપાર ! ત્યારે ક્યાંય, જો ભરોસો જ નહિ હોય તો તો જેના તેના પર શંકાશીલ દષ્ટિ રહેવાની. સગી પત્ની કે પુત્ર પર પણ એ શંકાની દષ્ટિએ જોવાનો, આહા ! આણે કબાટ કેમ ખોલ્યું ? મારા ડગલા આગળ કેમ ગઈ ? ચોપડો કેમ જોયો ? જાતે શાક કેમ લઈ આવી ? માંડીથી ગાવલી તો નહિ ખાઈ ગઈ હોય ?...આવી ને આવી શંકા-કુશંકાના વમળમાં અથડાયા કરશે. સગાનું આમ, તો નોકર, પાડોશી વગેરેનું તો પૂછવું જ શું ?

આવી શંકા-કુશંકાભરી અર્થચિંતા કાળી લેશ્યામાં રમાડે એ સહજ

છે. કેમ કે પુણ્ય એટલું બધું કાંઈ જોરદાર છે નહિ એટલે કાંઈને કાંઈ ઊંચું નીચું થવા સંભવ-છે, ને ત્યાં આને મોત આવવા જેવું લાગે છે; એટલે કૂર લેશ્યા મનમાં ઊઠે છે ! અને એના ફળરૂપે વાણી અને કાયાના કૂર પ્રવર્તન ચાલે છે.

અર્થ ચિંતામાં માર કેવી રીતે ? :-

અર્થચિંતાના ગુલામને દુઃખી કરવા માટે કર્મને કાંઈ એને સોટા જ લગાવવાની જરૂર રહે એવું નથી. કર્મ કોઈ એના આસામીની યા બજારની એકાદ વાત વહેતી મૂકે એટલું જ બસ છે. એ સાંભળતાં જ આ અર્થ ચિંતાવાળો ઊંચો-નીચો થઈ જવાનો, કલ્પાંત કરવાનો, હાયવોયમાં પડવાનો ! અરે કેટલીક વાર એવું બને કે કશું સાંભળ્યું કર્યું નથી, પરંતુ પોતાની દષ્ટિએ સામા માટે અમુક લાગ્યું એટલું બસ છે. ભલેને એ લગાડેલું પાયા વિનાનું હોય, પરંતુ પોતાના મનને બેઠું એટલે ખલાસ, પછી કોઈની સલાહ શિખામણ માનવાની નહિ, ને પોતાની ઊંઘી ગણતરીએ મનમાં લોચા વાળ્યે રાખવાના. એવી કઠોર મનોદશામાં એ વર્તે છે.

પેલા ખેડૂતની વાત આવે છે ને ? બહારગામ કોઈને ત્યાં પહેલ પહેલીવાર ખાખરા ને ગોળ જમીને આવ્યો, જિંદગીભર કોદરી-જુવારીના ભડકું-રોટલા ખાધેલા તે આ બિસ્કૂટ જેવા ખાખરા ને ગોળ દાઢે ચોંટ્યા ! હવે ઘરે આવીને છોકરાઓને કહે છે !

‘ઊઠો, ખેતર લણી નાખી આ જજમાનને ત્યાંથી ઘઉં-શેરડીના બી લાવ્યો છું તેનું વાવેતર કરવું છે, માટે ચાલો.

છોકરો કહે, ‘પણ બાપા ! હવે પાકની તૈયારી છે, તે ઊતરી જવા દો, પછી એ કરશું. વળી હમણાં વરસાદ પણ નથી !’

અરે મૂર્ખા છો કે શું ? વરસાદ નથી તો શું થઈ ગયું, કૂવો ખોદી નાખશું. પણ હવે શા સાડ-કોદરી જુવારીમાં દટાયા રહેવું ? હવે જુઓ એ દહાડા ગયા, હવે તો તમને બધાને ખાખરા-ગોળ જમાડું.’

‘પણ તે હમણાં નહિ. એક વાર આ પાક ઉતારવા દો પછી

વાત, અમારું મન નથી બેસતું.’

‘તો સમજતા નહિ કે તમારા આધાર પર બેઠો છું. હું એકલો વાવેતર કરી લઈશ.’

લ્યો હવે આને કોણ સમજાવે ? ઘઉં શેરડીનો પાક એ અર્થ છે. એની ચિંતામાં ફસાયેલાની દશા ભૂંડી ! અહંકાર ભારે ! કોઈનું માનવા તૈયાર નહિ. ઉપરથી સામા ઉપર દ્વેષ કરે છે, સામાને નાલાયક, પાપિયા, દુશ્મન’ વગેરેથી સંબોધે છે.

ખેડૂત ઊઠ્યો એકલો ગયો, ઊભો મોલ લણી નાખ્યો, નવાં બી વાવ્યાં, હવે પાણી માટે કૂવો ખોદવા માંડે છે. ખૂબ ઊંડું ખોદ્યું પરંતુ પાણી નીકળ્યું નહિ. શું કમાયો ? છતું ગુમાવ્યું, ભૂખે મરવાના દહાડા આવ્યા છોકરાનું માન્યું હોત તો ? પણ ના, અર્થચિંતા એવી ભૂંડી છે કે માનવા દે નહિ.

● દેગુશાનો પ્રસંગ ●

એક ગામડામાં દેગુશા નામે એક વાણિયો રહેતો હતો. ભારે મજૂરી કરી કરી એણે રૂપિયા બે-પાંચ હજાર ભેગા કર્યા. એમાં ન જોઈ રાત કે ન દહાડો, આંખ મીચીને ધંધામાં મંડેલો. ખાવાપીવામાં જાતે તો ભારે કંજૂસ ખરો પરંતુ છોકરા-છોકરાની વહુઓને પણ ખર્ચ અંગે ભારે દાબમાં રાખતો; રખેને કોઈ એકાદ દિવસ પણ સારું જમણ ન થઈ જાય ! કે સારું કપડું ન ઓઢાઈ જાય ! પાઈ પાઈની ગણતરી.

અર્થચિંતા ભૂંડી ? જાત ભોગમાં ય ન રહેવા દે, અને દાન-પુણ્યમાં પણ નહિ. જુઓ એ માનવભવમાં આવ્યો શું કરવા ? પાપનાં પોટલાં માથે લેવા ને ફળરૂપ લક્ષ્મી પાછળવાળાને સોંપી જવા ! છે મૂર્ખાઈની હદ ? કૂકા ભેગા કર્યે જવામાં અને ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે કરવામાં એક લક્ષ છે, ‘પાસે ન હોય તો કાલે શું થાય ?’

મૂરખને ભાન નથી કે, તો પછી પાસે પુણ્ય નહિ હોય તો ભવાંતરે શું થશે ?

‘તેમ, અહીં જો પુણ્ય ખૂટ્યું તો રળેલું ભેગું કરેલું ય પળવારમાં ચાલી જશે પછી તો શું પુણ્ય પણ શાના ઉપર કમાઈ શકવાનો ? ખાવામાંથી અને પુણ્ય કમાવામાંથી બંનેમાંથી જઈશ તેનું શું ? અને પાપની કમાઈ ઊભી રહી જશે !’

ના, આ કશું જોવું નથી. એક જ જોવું છે ‘કાલે શું ?’ દેગુશાએ બે-પાંચ હજાર ભેગા તો કર્યા, હવે ચિંતા થઈ ‘ક્યાં રાખું આ ?’ કેઈ વિકલ્પો કર્યા. અંતે પાસેના શહેરમાં એક ધનાશા નામના શ્રીમંત વેપારીને ત્યાં રૂપિયા વ્યાજે મૂકી આવ્યો. હવે મનમાં હાશ વાળે છે, ‘ઠીક થયું વ્યાજ પણ સારું નક્કી થયું, અને મૂડી સલામત.’

છોકરા ઠૂંઠવાય છે, ‘ખાવા-પીવામાં કંજૂસાઈ, ને બાપાને મૂડી જમાવી રાખવી છે !’ પરંતુ મનમાં એક દિલાસો વાળે છે કે અંતે બાપાની હયાતી બાદ તો આપણું જ છે ને ?’ એટલે ઘસાતા-પિસાતા નભાવ્યે રાખે છે. લક્ષ્મીનું કેવું આશ્વાસન !

ક્લેશ જાય શાના પર ? :- સંસારમાં આવી કે બીજી કોઈ ને કોઈ રામાયણ લગભગ ઘર ઘર ચાલતી હોય છે. એના પર બાહ્ય તથા અંતરમાં કે છેવટે એકલા અંતરમાં ક્લેશ સળગતા રહે છે. મૂળમાં વિષયો અને લક્ષ્મીની કામચિંતા ને અર્થચિંતાની આગ વણબૂઝી સળગ્યા કરતી હોય છે. ત્યાં જો ખરેખરી આત્મચિંતા દાખલ થઈ જાય, તો તો પછી એ બે ચિંતા મૂઈ પડી છે. એના ઉપરની કેટલીય ક્લેશ જાળ આવતી જ અટકી પડે છે.

ક્લેશજાળ શાના પર આવી પડે છે ! કાંઈ પણ વિષયચિંતા કરો, યા અર્થચિંતા કરો એના પર ચિંતમાં ક્લેશ ઊભો થાય છે, અસ્વસ્થતા, આતુરતા, વ્યાકુળતા અને આગળ બીજી કેઈ વિહ્વળતા-વિષમતા સર્જાય છે, માટે જ આ કામ કરવા જેવું છે કે જ્યાં એ ઊભી થવા જાય કે તરત એને અટકાવી આત્મચિંતા ઊભી કરી દેવી.

અર્થચિંતા-કામચિંતા અટકાવવા શું કરવું ? :-

પ્ર.-પણ એમ તો સંસાર લઈ બેઠા તે વિષયચિંતા-અર્થચિંતા

એકદમ થોડી જ અટકવાની હતી ?

ઉ.-ખેર, પણ તમારે અટકાવવી છે ને ? અટકાવવી જોઈએ એવું લાગે છે ને ? તો એનો ય રસ્તો છે. દિલને બરાબર બેસી જવું જોઈએ કે આ વિષયચિંતા-અર્થચિંતાએ તો મને આજસુધી સળગાવી નાખ્યો, મારા આત્માનું જાણે ભડદું કરી નાખ્યું ! શુદ્ધ જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિ ચૈતન્યને નષ્ટપ્રાય બનાવી દીધું ! પણ હવે તો મેં માથે વીતરાગ નાથ ધર્યા, તે શું ફોગટ ધર્યા છે ? શું નિશ્ચેતન જેવો રહેવા ? એ નાથ અને એમના ગુણની સાચી અનુમોદના તથા એમનું હિતવચન જો ખરેખર મારા અંતરમાં વસેલું હોય, તો મારે વિષયચિંતા-અર્થચિંતાને અટકાવવી જ જોઈએ...’ મનને આવી કોઈ ચોટ લાગી જાય તો પછી એનો રસ્તો એ છે કે બને તેટલા પ્રયત્ને એને અટકાવનારા શુભ વિચારમાં ચઢી જવાનું; અર્થાત્ એ ચિંતા પડતી મૂકીને બીજી કોઈ સ્વાત્મહિતની વિચારણામાં, આત્મહિતકારી કોઈપણ શુભ મનોયોગમાં લાગી જવાનું. બીજું કાંઈ એકદમ મનમાં ન સ્ફુરી આવે, તો કમમાં કમ ‘અરિહંત, અરિહંત...’નું સ્મરણ તો છે જ. બાકી તો તીર્થકર ભગવાન અને મહાપુરુષોના જીવન પ્રસંગો, જીવ-અજીવ વગેરે નવ તત્ત્વ, અનિત્ય-અશરણ વગેરે શુભ ભાવના...આવું તો કેટલુંય છે.

વારંવાર અભ્યાસ જોઈએ :- પણ એનો વારંવાર અભ્યાસ કરી રાખ્યો હશે તો અવસરે એ ઝટ ઉપસ્થિત થશે. વારંવાર મનમાં લોચા બીજા વાળ્યા કર્યા હશે, આ શુભ ભાવોનો અભ્યાસ નહિ હોય, પછી ફરિયાદ કરશો કે ‘કેમ અમને એ ઝટ સ્ફુરતું નથી ?’ તો એ ખોટું છે. માટે આનો વારંવાર અભ્યાસ રાખો. આ તો શક્ય પ્રયત્ને આત્મચિંતા ગોઠવી વિષયચિંતા-અર્થચિંતાને અટકાવવાની વાત થઈ.

હવે જ્યાં વિષયચિંતા કે અર્થચિંતા અટકતી નથી. ત્યાં કરવાનું આ છે કે એ ચિંતાને આત્મચિંતાના રૂપમાં ફેરવી નાખવી. પહેલા ઉપાયમાં ચિંતાનો વિષય ફેરવવાની વાત હતી, આમાં ઉદ્દેશ બદલવાની વાત છે. વિષય એનો એ પરંતુ ઝોક આત્મહિત તરફ લઈ જવાનો છે.

દાખલા તરીકે શરીર સારું કરવા તરફ મન ગયું. કેમ કરું, શું કરું? એવી એવી વિચારણા આવ્યા કરે છે, 'આ શરીર બરાબર નથી તો સરખું ખવાતું નથી, જીભને રુચિકર નથી થતું.' એવું એવું મનને લાગ્યા કરે છે બસ ત્યાં ઉદ્દેશ આત્માનો રાખવાનો, એમ વિચારવાનું કે

શરીર સામે આત્મવિચારણા :- "શરીર સારું કરીને શું કરવું છે? સારું સારું ખાવું છે? જીભના સ્વાદ લેવા છે? મરી જઈશ. અનંતાકાળમાં એ ક્યાં ઓછું કર્યું છે? ક્ષુદ્ર કીડી-મંકોડાના અવતારમાં ય કાંઈ બાકી નથી રાખ્યું, એમ કહે કે શરીર સારું હોય તો આત્માનું હિત ઠીક સાધી શકું, ચિત્તની સ્વસ્થતા રહે, અસમાધિ ન રહ્યા કરે, ધર્મકાર્યમાં સ્ફૂર્તિ રહે, ચિત્ત વારં વારં શરીર તરફ ન જાય. ઠીક ખાઈ શકાય તો શક્તિ જળવાવાથી આત્મહિતના સારા પુરુષાર્થ કરી માનવભવને લેખે લગાડી શકું. પૂર્વ વયમાં શક્તિનો ડ્રાસ ન થવા દીધો હોય તો પાછલી ઉંમરમાં ખોટા રોગો ન પેસે, અને જીવનનો અંતિમ ઘાણ બગાડી નાખે નહિ માટે તો સારું ખવાયા પછી પણ બ્રહ્મચર્યનો બહુ ખપ રાખવાનો, તેમ પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિકારો અને લોલુપતાથી બચવાનું, નહિતર વિકારમાં તો વિનાશ છે..."

આવી કોઈ વિચારધારામાં ચઢી જવાય, તો વિષયચિંતાને આત્મચિંતાના રૂપમાં ફેરવી નાખી ગણાય.

ઘર બનાવતાં આત્મચિંતા :- રસ્તા ઘણા છે વસ્તુનો ખપ જોઈએ કે 'મારે વિષય-ચિંતા અને અર્થ ચિંતાથી બચવું છે.' મનને લગની લાગી કે 'ઘર સારું બનાવું,' ત્યાં સાવધાની ઊભી કરવાની છે કે 'આ શા માટે? નિરાંત પછી અમનચમન ઊડાવી શકાય એમ? ના, એમાં તો પૂર્વના પુણ્યની ચટણી થઈ જશે, ને પાપના નવા ફાલ તૈયાર થશે! સંસારમાં કરેલા આરંભ-સમારંભના પાપની અવધિ સંપત્તિ અને સુખ કરતાં ભારે લાંબી! અસંખ્ય જીવોને કચડી માર્યા હશે તે શું કર્મ દરગુજર કરશે? ભૂલો પડતો ના. એ તો એ જીવો સામે 'વારા પછી વારો, તારા પછી મારો' ના ખેલ છે. માટે ખરી તો એ ભાવના કર

કે ક્યારે જીવોના સંહારમય આ ઘરવાસમાંથી છૂટું, અને ન છુટાય ત્યાં સુધી પણ એમાં ઓછપ રાખું. છતાંય જો જરૂરી જ લાગે છે, ઘર સારું કરવું પડે એમ છે, તો તે પણ એટલા માટે કે (૧) આ કુટુંબીઓના રોજના ચિત્ત કલેશ ટળે, (૨) મને પણ વારંવારં એના વિચાર ન આવે, (૩) ચાર સાધર્મિકને લાવીને ભક્તિ કરી શકું, (૪) જ્ઞાન-ધ્યાન-સામાયિક કરવા અલાયદી એકાંત જગા રહે જેથી ચિત્ત ઘર-ખટલામાં જાય નહિ, (૫) જીર્ણ ઘરમાં ઘણી જીવાત થાય છે તે અટકે...'...આવી આવી વિચારણામાં ઉદ્દેશ ફર્યો એટલે વિષયચિંતા આત્મચિંતાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ.

એમ અર્થચિંતામાં પણ એ કરવાનું છે, એને આત્મચિંતાનું રૂપક આપવાનું છે. પૈસા લાવવાની સાચવવાની, ઉઘરાણી પતાવવાની, ખર્ચ ઓછો કેમ રહે એની, ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ ચિંતા કાળજી થયા કરે છે, ત્યાં પણ 'આ શા માટે?' એનું લક્ષ ઊભું કરવાનું છે. પૈસા સીધા ખવાતા નથી, ને રંગરાગમાં કામ લાગે છે ત્યાં પણ એ રંગરાગ વીજળીના ઝબૂકા જેવા, ભોગવ્યા ને ગયા! ભોગની કોઈ બેલેન્સ-સિલક ઊભી રહેતી નથી કે જે મમરાવ્યા કરીએ. પેંડો ખાધો ને સ્વાદ ગયો, પછી મોં ફીકું ને ફીકું! કાંઈ કલાકો સુધી સ્વાદ આવ્યા કરતો નથી. એવા બીજા ભોગોના સ્વાદ પણ ક્ષણજીવી. એટલે પૈસાથી સાક્ષાત્ કે ભોગ દ્વારા કોઈ કાયમી અર્થ સરતો નથી, તો પછી એની આટલી બધી ચિંતા-કાળજી કરવામાં શું હું મૂર્ખાઈ નથી કરતો? એકાંતે એમાં દોડ્યો જાઉં એના કરતાં કોઈ કાયમી અર્થ સરે એવું કરું.' આવી પદ્ધતિની વિચારણા રાખવાથી અર્થચિંતાને આત્મચિંતામાં ફેરવી નખાય છે.

અનિત્ય ભાવના, અશરણ ભાવના, સંસાર ભાવના, વગેરે શાના માટે છે? મેલીઘેલી કામચિંતા-અર્થચિંતાને પવિત્ર આત્મચિંતામાં ફેરવી નાખવા માટે. બંગલો સરસ! બહુ મઝા આપે છે...' એવી ચિંતામાં પડ્યા એ કામચિંતા-અર્થચિંતા; બંગલો ય એક ટિ' જવાનો

છે, પાછો તે રોગની, મૃત્યુની અને પરલોકની અસહ્ય પીડામાં કાંઈ શરણ-બચાવ નથી આપવાનો' એવી અનિત્ય-અશરણ ભાવનામાં ચઢ્યા એ આત્મચિંતા થઈ. આત્મચિંતાનો અર્થ એ નથી કે 'આત્મા, આત્મા,' બોલ્યા જ કરવું પડે. આત્મચિંતા એટલે આત્માને હિતકારી ચિંતા; પછી ચાહે તે સીધી આત્મા ઉપર વિચારણા હોય, અગર અનિત્યાદિ ભાવના રૂપ હોય, યા જીવ, કર્મ વગેરે તત્ત્વનાં ચિંતનસ્વરૂપ હોય, અથવા મહાપુરુષોનાં જીવનસ્મરણ હોઈ શકે, કે પંચપરમેષ્ટી નમસ્કારનાં ધ્યાનરૂપે ય હોય. કર્મના નિર્ધારિત વિપાક, રાગ-દ્વેષ-પ્રમાદ-હિંસાદિના ભયંકર નુકસાન, ચૌદરાજલોકની વ્યવસ્થા, વગેરેનું ચિંતન પણ આત્મચિંતા જ છે.

ચિંતાનું સ્વરૂપ ફેરવો :- બસ કામ આ કરવાનું છે કે, કામચિંતા યા અર્થચિંતા રૂપે કોઈ વિચાર શરૂ થવા જાય એને આત્મચિંતાનું સ્વરૂપ આપી દેવાનું.

પૈસા વધુ દેખી જીવ મનમાં મહાલવા જાય કે તરત વિપાકચિંતા ઊભી કરવી, 'આ પૈસા એ તો પૂર્વના પુણ્યકર્મનું પરિણામ છે, માટે જ્યાં સુધી પુણ્ય સલામત ત્યાં સુધી જ પૈસા સલામત; પુણ્ય ખૂટ્યે પૈસા એકદમ ઊપડી જવાના. પણ એવું બને એ પહેલાં જો પુણ્ય કમાઈ લીધું તો વાહવાહ, નહિતર પછી પાપ પટારે ભરાવા તૈયાર જ છે. એનાં કટુ વિપાક આગળ કેવા આવવાના, એ વર્તમાન પાપોદયવાળા જીવની કરુણ દશા જોઈ કલ્પી શકાય છે.' આ ચિંતાએ આત્મચિંતા ઊભી થઈ.

એમ, 'હાય પૈસા ! હાય પૈસા !' થતું હોય, એ દુઝ્યાન, એ રાગદ્વેષ, એ તૃષ્ણા-મમતા વગેરેમાં મન ફસાતું હોય ત્યાં એના કેવાં કેવાં ભયંકર નુકસાન થાય છે, તથા એ રાગદ્વેષ-દુઝ્યાનથી ઉત્તમ માનવમનના કેવા કૂચા થાય છે, એની ભાવના ચિંતવવામાં આત્મચિંતાને અવકાશ મળે છે.

વાત આ છે કે અર્થચિંતાને આત્મચિંતામાં ફેરવી નાખો. ચિંતાનો

ઝોક પલટો. જૈનશાસન આ શિખવાડે છે. જૈનશાસન પામ્યાની સાર્થકતા કરવી હોય તો એના શિક્ષણને અમલમાં મૂકો, એમાં એક શિક્ષણ આ કે અર્થચિંતા-કામચિંતાને આત્મ-ચિંતામાં પલટાવી દેવી.

દેગુશાને ત્યાં ધનાશા :-

પેલો દેગુશા વાણિયો ધનાશાને ત્યાં રકમ જમા મૂકી આવી હૈયે હૂંફ અનુભવે છે. અને છોકરા સમજે છે કે અંતે તો ધન આપણું જ છે. આ હૂંફનો અનુભવ પણ અર્થચિંતા જ છે. હવે જુઓ એ દેગુશાને પાછો કેવા અજંપામાં નાખે છે !

બન્યું એવું કે એક દિવસ ધનાશા વેપારી કાંઈક કામ અર્થે દેગુશાના ગામ આવ્યો. સાથે મોટો ઠઠારો છે. એ તો બીજી ઓળખાણ ક્યાં શોધવી ? તે સીધો દેગુશાના ઘેર જ આવી ઊભો. દેગુશાને ફાળ પડી, 'હાય ! આ લોથ મારેત્યાં ? કેટલો ખરચ થવાનો ?...'

કૃપણને, અર્થના લોભીને ઔચિત્યના કે ધર્મના પ્રસંગ આવ્યે મોટી પંચાત ! આગળ તો બનવાનું હોય તે બને, પરંતુ પહેલેથી મોટી ફાળ ! શ્રીદેવી જ એક એની ઈષ્ટદેવ અને એનું સમકિત ? એવું કે બીજા કોઈના પર શ્રદ્ધા નહિ, કોઈને સત્કારવા-સન્માનવાની વાત નહિ.

દેગુશા ગભરાયો તો ખરો, પરંતુ ધનાશા તો બધી સામગ્રી સાથે આવેલ છે. તેથી દેગુશાને કહી દે છે.

'જુઓ શેઠ ! તમે તો બહુ લાભ લેતા હશો, પરંતુ આ વખતે તમારે સકુટુંબ લાભ મને આપવાનો છે. અને આપણે એકલા નથી જમવું. ગામમાં પાંચ- પંદર સારા માણસોને પણ જમવાનું નોતરું દઈ આવજો, બધા સાથે ભોજન કરીશું. જુઓ નોતરું તમારા તરફથી દેજો. આ બધું તમારું જ સમજજો. મારું નામ-બામ દેતા નહિ. કહેજો અમારે ત્યાં મહેમાન આવ્યા છે તેથી પધારજો સાથે જમીશું.'

જશ બીજાને કેમ આપવો ? :-

ધનાશાનો જીવ એવો ઉદાર છે કે જશ બીજાને અપાવવો. કેમ

કે આ લક્ષ્મી જે પુણ્યથી આવી છે તે પુણ્ય બીજાએ કમાવી આપ્યું છે. બીજાએ આપણું દાન લીધું તો પુણ્ય મળ્યું. બીજાએ આપણી સેવા-ભક્તિ સ્વીકારી તો પુણ્ય મળ્યું. ગુર્વાદિક બીજાઓએ આપણને ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે શિખવાડી, અરે યાવત્ ક્ષમા વગેરે કરવાનું નિમિત્ત બીજાઓએ આપ્યું તો આ પુણ્ય ઊભું થયું અને લક્ષ્મી મળી. માટે હવે એ લક્ષ્મીથી જશ બીજાને આપવો, લક્ષ્મીથી બીજાના ઉદ્ધાર કરવા.'

આ એક પ્રકારની આત્મચિંતા છે, પોતાના આત્માની કાળજી છે, સંરક્ષણ છે. કેમ કે બીજાનું ભલું જોવા છતાં પોતાનું ભલું થઈ રહ્યું છે. ખૂબી એ છે કે આમાં હું પુણ્ય કમાઈ લઉં, મારા આત્માને સંભાળી લઉં, એવો સીધો વિચાર પોતાના આત્માનો નથી, છતાં જડ લક્ષ્મી અને વિષયોને અગત્ય આપવાને બદલે પરોપકારને, પરસેવાને અગત્ય આપે છે, અને એમાં પોતાના આત્માનું ભલું થાય છે, માટે એ પ્રવૃત્તિ આત્મચિંતામાં ગણાય.

આત્માની ચિંતા કરવાની એટલે શું કરવાનું ?

આ જ, કે દયા, દાન, વ્રત નિયમ, સેવા-પરોપકાર, દેવગુરુની ઉપાસના, જિનવચનનો અભ્યાસ, શુભ ભાવના, ત્યાગ વૈરાગ્ય, તપ વગેરે નિષ્કામભાવે આરાધ્યે જવાના તો એ આત્માની ચિંતા કરી કહેવાય...એના બદલે પરિગ્રહસંગ્રહ, રંગરાગ, સ્વાર્થ લોલુપતા, માનાકાંક્ષા, ઈન્દ્રિયોની ગુલામી, કષાયના ઉકળાટ આવું આવું કરાય તો એ કામચિંતા કે અર્થચિંતામાં જાય. હિંસા જૂઠ, ચોરી વગેરે પાપોની રસિકતા એમાં જ જવાની. દયા, સત્ય, નીતિ વગેરે ધર્મની સાચવણી એ આત્મચિંતામાં આવશે.

દેગુશાને જશ અપાવવો છે, તેથી ધનાશાએ સ્પષ્ટતા કરી દીધી. દેગુશા ખુશ થઈ જાય છે, 'ઠીક છે આપણને કાંઈ ભાર પડતો નથી, ઊલટું સહકુટુંબ જમણ મળે છે, ને બહાર જશ મળે છે, 'બહારથી વિવેક તો કર્યો તો 'ના ના લાભ તો મને આપો' પણ ધનાશા ક્યાં

માને એમ હતા ?

ધનાશાના માણસો કામે લાગી ગયા. દેગુશાના છોકરા ગામમાં નોતરાં દઈ દે છે. અહીં બંને વાતોમાં બેઠા છે: ધનાશા ગામની સ્થિતિ પૂછે છે, કોણ જ્ઞાતિભાઈ, ધર્મી બંધુ કઈ સ્થિતિમાં છે, ધર્મનાં ખાતાં કેમ છે, ધર્મસ્થાનોની કેવી પરિસ્થિતિ છે, વગેરે વગેરે પૂછી લે છે.

દેગુશા અર્થલોભી, તે સારું શું કામ બોલે ?

કહે છે, શેઠ કાંઈ કહેવા જેવું નથી. કાળ ઘસાતો, લોકોનાં પુણ્ય દૂબળાં, ને બધું ઘસાતું જ સમજો ને. આ મંદિરનું શિખર જુઓને, દસ વરસથી ચૂનોય, ક્યાં દેવરાવ્યો છે ? ધર્મશાળામાં જીર્ણ શીર્ણ થયું છે. એમ કરીને રોદણાં માંડ્યાં, રોતલવેડા દેખાડ્યા. ફલાણાને આ આફત, ને ફલાણાને આ મોંકાણ, અમુકને આવી ઉપાધિ, ને અમુકને અમુક પંચાતી...

અર્થના લોભિયા કૃપણને બધું કાળું જ દેખાય છે. એને એ ય વિચાર નથી કે આમ કહીને હું ગામની હલકાઈ કરી રહ્યો છું. અથવા આવા નિરાશા-નિસાસાભર્યા વિચાર કરવામાં તો મન નિરુત્સાહી અને કાળું બને છે. રોદણાં રોવામાં સાત્ત્વિકતા હણાય છે, આપણી કે બીજાની જાંઘ ખુલ્લી કરાય છે...આનો કોઈ અરેકારો નહિ. જીવન જ જાણે એવું ઘડાઈ ગયેલું કે રોદણાં જ રોયા કરવાં. કેમ જાણે ક્યાંય સારું કાંઈ છે જ નહિ. પછી તો હલકું જ કાળું જ જોયા કર્યું એટલે એના ઉપર હલકા જ વિચારો અને હલકી જ ભાવના આવ્યા કરે એમાં નવાઈ નથી.

સારું જોવું હોય તો :-

ત્યારે શું સારું જોવું હોય તો ક્યાંય કોઈ સારું છે જ નહિ ? છે, પણ સારું જોવું હોય તો જડે ને ? અરે રસ્તામાં વચ્ચે પડેલો એક પથરો પગે વાગ્યો, ત્યાંય સારું જોઈ શકાય છે, 'સારું થયું આ ઊંચે જોઈ ચાલતો હતો, તે આ પથરાયે સાવધાન કર્યો નહિતર કોઈ

જીવ જંતુને પગ નીચે કચરી નાખત હવે નીચે જોઈને ચલાશે ! શું નથી સારું, જોવું હોય તો ? દસ વસ્તુની વચમાં એક સારી ચીજ ઝટ આંખમાં આવી જાય છે. કેમ કે એની રુચિ છે, એમ સારું તત્ત્વ જોવાની જો રુચિ હોય, તો ઘણાં ઘણાં હલકાં તત્ત્વની વચમાંથી સારું તત્ત્વ મન ઝટ શોધી કાઢે, દૃષ્ટિ બનાવવાની જરૂર છે. સારું જ જોવું છે એવો નિર્ધાર રાખવો જોઈએ.

ધનાશાએ બધું સાંભળી લીધું અને પોતાના મનમાં ગોઠવી દીધું કે ક્યાં ક્યાં શી શી સેવા કરવી, શો શો લાભ લેવો.

દેગુશાનો બળાપો :-

ભોજનનો અવસર થયો, બધા જમ્યા-ભોજનમાં ઉદારતા પૂર્વકની અનેક સારી સારી વાનીઓ જોઈને બીજા તો ખુશ થયા, પરંતુ હલકું જોવાનો ઠેકેદાર આ દેગુશા વિચાર કરે છે ‘અરે ! આ ધનાશા કેટલું ધન ઉડાવે છે ! આટલો બધો ખોટો ખરચો ? શું ચારચીજથી ન ચાલે, તે ચૌદ ચીજો કરવા જોઈએ છે ? પૈસાનો આવો ધુમાડો ? આવું વિચારી મનમાં દુભાય છે. એના ભાગ્યમાં સારું જોવાનું છે નહિ. નહિતર જોઈ શકત કે ધનાશાની કેવીક ઉદારતા ! અમને અને બીજાને મફત જમાડ્યા. અમારે ને એને શો સંબંધ ? અથવા અમે એનું શું ભવું કર્યું છે કે કરવાના છીએ ? છતાં એની આટલી બધી ભક્તિ ! આટલો પ્રેમ !’ પણ અર્થનો લોભી અને કૃપણ આવું ક્યાંથી વિચારી શકે ?

ધનાશાનાં સુકૃત :-

પછી તો નમતા પહોરે બજારમાં ચાલ્યા. દેગુશા પાસેથી ધનાશા આગળ આગળથી વેપારીઓની ઓળખ કરી લે છે અને પછી એની દુકાને જઈ માલની ખરીદી-વેચાણ, ભાવની કોઈ પૂછપરછ કર્યા વિના કરે છે, અને સામાને કેમ સારો લાભ થાય એ રીતે સોદા પતાવે છે, એકના દોઢા, ડબલ, ચાર ગુણા; જેવી વેપારીની સ્થિતિ તેવો સોદો; વધુ નરસી સ્થિતિવાળાને વધુ લાભ થાય એવો સોદો. એનો માલ

ઊંચા ભાવે ખરીદવાનો અને પોતાનો માલ નીચા ભાવે આપવાનો. પાછા મકાને આવી બીજાઓને માલની સગવડ કરી આપે છે, ‘લઈ જજો માલ આપણે ત્યાંથી. કરો ધંધો !

એમ, વિધવા કે એકલદોકલ અશક્તોને બીજા ત્રીજા કીમિયાથી ગુપ્ત સહાય !

એક જ વાત છે કે ‘બીજાનાં નિમિત્ત પામીને ઊભા થયેલાં પુણ્યે લક્ષ્મી મળી છે, તો એથી બીજાની સેવા કરી લેવી. જિંદગી તો એક દિ’ ખોવાઈ જવાની છે, એની સાથે ગમે તેટલા મોટા ધનના ઢગલા પણ આપણા હાથથી જવાના છે, માટે એમ એ ખોવાઈ જાય એ કરતાં, જીવતા છીએ ત્યાં સુધી સુકૃતમાં એને લેખે લગાડી દો.’

દેગુશાનું મિથ્યાદર્શન :-

ગામમાં તો જેજેકાર થઈ ગયો, પરંતુ આ દેગુશા લક્ષ્મીનો લાલચુ ! એને તો પેટમાં દિવેલ રેડાયા જેવું થયું. ‘એના મનને થાય છે કે ‘અરે ! આ તે કેટલું ઉડાવે છે ! ત્યારે આમ ને આમ ઉડાવીને એ ભિખારી થઈ જાય. તો મારા પાંચ હજારનું શું ?’ એને ત્યાં જમા મૂક્યા છે ને ? તે પાછા આવે કે કેમ એની શંકા પડી ગઈ ! ગામ જેને ઉદાર દેખે છે, એ આને ઉડાઉ લાગે છે, કેમ કે મિથ્યાદર્શનમાં ફસાયો છે. ઘણું સારું જોવાનું પડ્યું છે ‘ક્યાં ક્યાં કેવું કેવું સારું ખર્ચ્યું ! કેવી દુઃખી પર દયા, સિદ્ધાતાનો ઉદ્ધાર, અને પડતાને ટેકો કર્યો ! આમ કહીને ધર્મની સુવાસ ફેલાવી !’ આ કાંઈ નજરે ચઢતું નથી. હવે તો ચિંતા પોતાના પાંચ હજારની થઈ. ‘માંગી લવું ત્યારે ?’ એમ થાય છે, પણ જરા ધીરજ ધરે છે.

એમાં હવે ધનાશા પોતાનું કામ પતાવી જવાની તૈયારી કરે છે. અને તૈયાર થઈને જતી વખતે દેગુશાને કહે છે,

‘જુઓ આ કાંઈ થોડો માલ વધ્યો છે તે ક્યાં ઊંચકી જઈએ ? ભલે અહીં જ રહે, છોકરા ખાશે, માટે વાપરી નાખજો ! એમ કહી પોતાના માણસો સાથે ચાલવા માંડે છે.

ત્યાં દેગુશાને ચટપટી વધી, ‘હોય ! આ તે કેવો ઉડાઉ ! અડધો ડબો ધીનો પડ્યો છે. અધમણ જેવો ગોળ છે, સાકર છે, બીજા મેવા-મસાલાની કોથળીઓ પડી છે અને આ બધું એને લઈ નથી જવું ? આ લાડુ કેટલા બધા વધ્યા છે ! તે બધું આમ વેડફી નાખવાનું ? મારે તો લાભ જ છે, પરંતુ ચિંતા એ મોટી છે કે એ આમ બધું ઊડાવી નાખે ત્યારે મારા પાંચ હજારનું શું થાય ?’

હવે તો ઝટ માગી લેવાનો વિચાર આવ્યો પરંતુ એ માટે કાંઈક બેસીને વાત થાય, અને આ તો હવે ઊભા થઈ ચાલવા માંડ્યા છે. એટલે દેગુશા મનમાં સમસમી રહ્યો.

પિતા-પુત્રોનો સંવાદ :-

ધનાશાના ગયા પછી દેગુશા છોકરાઓને કહે છે, ‘જોયું ? કેટલી ઉડાવગીરી ?’

છોકરા કહે છે ‘બાપા ! ઉડાવગીરી શી ? એણે તો ખૂબ ઉદારતા કરી.’

‘અરે ઘેલા ! ઉદારતા તે અક્કલવાળી હોતી હશે કે મૂર્ખતાની ? લ્યો બાપનું ધન છે તે જરા લોકમાં નામ થાય એટલે ઉડાવ્યું ? આમ ફેંકી દેવાતું હશે ?’

‘ફેંકી ક્યાં દીધું છે ? આ તો દુઃખિયારાંને સહાય કરી.’

બાપ કહે છે, ‘પણ આપણે ક્યાં દુઃખિયારા હતા તે આ બધું મૂકી ગયો ?’

‘પણ આપણાં વાસણ વાપર્યાં, ઘર વાપર્યું, તે એટલો વિવેક ન કરે ? ત્યારે વધ્યું કર્યું ઉપાડી જાય તે સારું ય લાગતું હશે ?’

બાપ કહે છે, ‘આવા મૂર્ખાં ને મૂર્ખાં રહેવાના. આ તે કાંઈ મીઠું-મરચું હતું તે ઉપાડી ન જવાય ? આ તો નકરા ધી-ગોળ-સાકર છે ! ને જુઓ બજારમાં સોદા કેવા કર્યાં ? એકના ચારગણા દીધા !’

‘અરે બાપુ ! પણ એમાં આપણા ગામવાળાનું ભલું તો થયું ને ? તો આટલું પેટ શીદ બાળો ? ખોટી ચિંતા ? અનુમોદના નહિ કરવાની

ને આ બળતરા કરવાની ?’

દેગુશા તાડૂક્યો, અલ્યા ગાંડાઓ ! સમજતા નથી, આ તો માપ કાઢવાનું છે. આમ ને આમ બધું ઉડાવી નાંખે તો દેવાળું કાઢે દેવાળું ! પછી આપણા પાંચ હજાર એને ત્યાં મૂક્યા છે એનું શું થાય ?’

છોકરા કહે, ‘વાહ વાહ બાપુ ! હિસાબ સારો માંડ્યો ! પૈસા ભેગા કર્યે રાખવાથી વધે ને સુકૃતમાં ખરચવાથી ઓછા થઈ જાય આ જ તમારો હિસાબ ને ? પૈસા એમ વધતા નથી, પુણ્ય હોય તો જ વધે છે; અને સુકૃત કરવાથી ઓછા નથી થતા, ઊલટું પુણ્ય વધી જાય છે, અને ખર્ચા કરતાં દોહું-ડબલ આવી લાગે છે. ચિંતા શું કામ કરો ? એમ માનો કે આપણા પૈસા ખરેખરા સારા સ્થાને સુરક્ષિત છે.’

દેગુશા કહે છે, ‘ભલે તમે મનાવો, મને મગજમાં બેસતું નથી. મને તો ભય છે, માટે હું તો જઈને પૈસા લઈ આવવાનો.’

છોકરાઓએ તેમ ન કરવા ઘણું સમજાવ્યું, પરંતુ બાપ ન સમજ્યો.

અર્થચિંતાથી ૩ અનર્થ :-

અર્થચિંતા શું કામ કરે છે ! જીવને કેવા ખોટા હિસાબ, ખોટા ભય, અને ખોટી વિચારણામાં તાણી જાય છે ! છતી અક્કલે જીવ નાદાન બને છે. નાદાન બનાવનાર અર્થચિંતા છે. મહેનત-બહેનત તો બધાં ઉપરનાં કારણ; બાકી ખરું કારણ પુણ્ય. પુણ્ય હોય તો લક્ષ્મી આવે, સચવાય અને વધે. આ સીધી ગણતરી, સીધો હિસાબ. પણ અક્કલહીન જીવને ઊંધું સમજાય છે. એ મહેનત અને સંયોગો પર મુસ્તાક રહે છે, તેથી જરા ઊંચુનીચું દેખતાં હર્ષધિલો કે ભયભીત બને છે. વળી સારી અનુમોદના કરવાના અવસરે ઊલટું સામામાં દોષ જોવાની કુવિચારણામાં ચઢે છે. દેગુશા ત્રણેયથી પીડાય છે, ખોટી ગણતરી, ખોટો ભય, અને ખોટી વિચારણાથી.

અર્થચિંતા સામે શી સાવધાની ? :-

ત્યારે સાવધાન બનવા જેવું છે, જ્યાં મન એવા હિસાબ માંડવાનું, ભયભીત થવાનું કે ખોટા વિચારે ચઢવાનું કરતું હોય ત્યાં ઊભા રહી

જુઓ કે મૂળ શું છે ? અર્થચિંતા, વિષયચિંતા કે બીજું કાંઈ ? એ હોય તો ખબરદાર બની જાઓ, એને મચક ન આપો, ઘડીભર પણ એને બાજુએ મૂકી સ્વસ્થ બનીને વિચાર કરો, પુણ્ય-પાપના હિસાબ છોડી બીજાં ભળતાં લેખાં ક્યાં માંડવાં ? ખોટી કલ્પનાઓના ભય શા સારું ઊભા કરવા ? સામાનાં ગુણ, સામાનાં સુકૃત, અને ધર્મપરાક્રમ જોવા-ગાવાને બદલે ઊલટું દોષમાં ખતવણી કરવાના વિચાર ક્યાં કરવા ?

દેગુશા ઝાલ્યો ન રહ્યો, એ તો ઊપડ્યો ધનાશાને ત્યાં. રસ્તામાં કેઈ વિકલ્પો કરે છે ‘શી રીતે પૈસા માગું ત્યાં તો એનો બધો ઠઠારો જ મને આંજી નાખે એવો !... કાંઈ ફિકર નહિ, મન કાઠું કરી પૈસા તો માગી જ લેવાનો. હવે કાંઈ ત્યાં પડ્યા રખાય નહિ...’

ધનાશાને ત્યાં પહોંચ્યો એટલે ધનાશા એને જોઈને ખુશ થઈ જાય છે, આવકારે છે, ‘પધારો પધારો અમારે ત્યાં તમારા જેવા પુણ્યશાળીનાં પગલાં ક્યાંથી !’ માણસને હુકમ કરે છે, ‘અરે ! જો, શેઠ ચાલીને આવ્યા લાગે છે, એમને સારા તેલમાલિસ કરી એમનો થાક ઉતારી નાખજો અને ગરમ પાણીએ સારી રીતે નવરાવજો. બાકી નાસ્તા-પાણી બધું તૈયાર છે ને ? જાઓ રસોઈયાને કહી દો બધું ગરમ ગરમ તૈયાર રાખે...’ ટપોટપ હુકમ છૂટ્યા.

પહેલાં દેગુશાને આટલો આવકાર ને વિવેક નહોતો આવડ્યો. ત્યારે વિચાર આવે છે કે શું ગરીબનો વિવેક ગરીબ જેવો ? અલબત્ત ખાનદાની મોટો ભાગ ભજવે છે, એમાં ગરીબાઈ કેટલીકવાર મનને સાંકડું કરી દે છે. પરંતુ જો ભૂંડી અર્થચિંતામાં ડૂબાડૂબ રહેવાનું જ હોય અને આત્મચિંતા જાગતી હોય, તો ગરીબી છતાં વિવેક ઊંચો આવી શકે છે. ત્યારે શ્રીમંતાઈ છતાં જો અર્થચિંતામાં જ ડૂબાડૂબ છે તો એને છતી સામગ્રીએ વિવેક મોંઘો પડી જાય છે ! આ ઉપરથી એ સમજવાનું છે કે વિવેકને આત્મચિંતા સાથે સંબંધ છે, એ લાવવો હોય તો અર્થચિંતાના આવેગ ઓછા કરી નાખો.

ધનાશાને ત્યાં દેગુશાની સુંદર સરભરા શરૂ થઈ ગઈ. હજામ

તૈયાર ! મજજન કરનારા તૈયાર ! સ્નાન કરાવનારા તૈયાર ! પછી શેઠની સાથે નાસ્તાપાણીનો જલસો ! ત્યાંથી ઊઠીને મખમલના સોફા પર આરામથી બેસવાનું ! સરભરા તો ઉમદા કોટિની થઈ રહી છે, પરંતુ અભાગિયા દેગુશાના નસીબમાં સામાના વિવેકની અને ઉદાર ભક્તિની અનુમોદનાને બદલે બળવાનું જ છે ‘હાય ! આ કેટલો બધો નકામો ખર્ચ કરી નાખે છે ! આવાં મજજન, ને સ્નાન, ને નાસ્તાપાણીના ભપકાની શી જરૂર છે ?’ આ જ એક બળતરા થાય છે.

લોભિયા એમ જ સમજે છે કે પૈસાનો ઉપયોગ એક જ, બચાવી બચાવી બને તેટલો સંગ્રહ વધારવાનો. ‘અલ્યા પણ એ શા માટે !’ ‘શા માટે બા માટે કંઈ નહિ, જીવતા છીએ ત્યાં સુધી આ જ કામ.’ કઈ દશા છે ? જીવન શા સારું ? ‘પૈસા સારુ ઊંધું વેતરણ ! જીવન માટે પૈસા નહિ, પૈસા માટે જીવન, તે પૈસા પાછળ બધાં સત્કર્તવ્યો વીસરી જીવનને વેડફી નાખવાનું ! આવી દુર્દશા આ અર્થલોભિયા અને અર્થચિંતામાં જ ફસેલા આત્માઓની હોય છે. એમાં પૈસા ગોઠવાઈ જવાથી આખા મનુષ્ય જીવનના સુંદર ઉદ્દેશ માર્યા જાય છે.

હવે દેગુશાને ચટપટી થઈ છે, ‘ક્યારે પૈસા માગી લઉં !’

એમાં ધનાશા પૂછે છે, ‘કહો શેઠ ! હવે અહીંનું કામકાજ ફરમાવો.’

પરંતુ દેગુશાની જીભ ઊપડતી નથી. ‘એકદમ સીધું કેમ મંગાય ? એમ કરીને ઈચ્છા મનમાં દાબી રાખીને કહે છે ‘આ જરા શહેરમાં આવ્યો તો તે એમ થયું કે લાવ જરા શેઠને મળતો જાઉં.’

જવાબ તો દઈ દીધો, પરંતુ પાછો મનમાં બળે છે, ‘હાય ! માગવાનું કેમ કરવું ?’ બિચારી અર્થચિંતાવાળાનો આમેય મરો, ને આમેય મરો !

યાત્રામાં ય અસૂયા :-

ધનાશા કહે ‘બહુ સરસ ! આવ્યા છો તો હવે રોકાજો પાંચ-

પંદર દહાડા. આ તો તમારું જ ઘર છે.’ અંતરથી કહે છે, કેમ કે એ જાતિભાઈને જોઈને રાજી થાય છે, કેટલાકને વળી જાતિભાઈને જોઈને અસૂયા થાય છે, સહન થતું નથી, ક્યાંક યાત્રાએ ગયો હશે, ને ધર્મશાળાની મફતિયા ઓરડીમાં ઊતર્યો હશે અંદર જગા પણ હશે, તો ય બીજો કોઈ નવો ધર્માબંધુ આવશે તો એ એને નહિ ખમાય ! તે પછી કદાચ ગપ્પુ ય મારશે કે ‘અહીં હજી બીજા આવવાના છે, માટે અહીં નહિ, બીજે ઊતરો ! ને કદાચ પેલો બીજે ગયા પછી વળી ક્યારેક ભેટી ગયો ને પૂછે કે ‘કેમ ?’ કહેતા હતા ને કે બીજા આવવાના છે ? ત્યારે વળી નવું ગપ્પું લગાવશે, ‘હા, આવવાના હતા પણ કોણ જાણે ક્યાંય અટકી પડ્યા લાગે છે !

એક જૂઠું કોડીબંધ જૂઠાને તાણી લાવે છે. અંગ્રેજીમાં કહે છે, If you once tell a lie, you have to be ready for a score of lies.’

ઈર્ષ્યા-અસૂયાવાળાની કેટલી દુર્દશા છે ! મફતની જગા છે, સામો પોતાનો ધર્માભાઈ છે. પોતે યાત્રાનો ધર્મ કરવા આવ્યો છે, છતાં એનો કોઈ વિચાર નથી. વિચાર છે માત્ર મનમાની અનુકૂળતા ભોગવવાનો, અને ‘મારું મારા બાપનું’ કરવાનો ! આ સૂચવે છે કે માણસાઈ જાળવવી હોય, પ્રારંભિક ગુણો પણ ઊભા રાખવા હોય, તો અનુકૂળ-અનુકૂળની બહુ લપ છોડો, અને બહુ મમતાનાં ઝેર ન પીઓ. ઝેર છે ઝેર એ. એક પ્રકારની અર્થચિંતા જ છે. સુખ ભોગવવાની લગની એ વિષયચિંતા છે, અને સુખનું સાધન દબાવી રાખવાની ચિંતા એ અર્થચિંતા છે. યાત્રાના સાધનમાં ય જો એ મારે, તો પછી ઘેર તો પૂછવાનું જ શું ? એક સાધર્મિક નહિ ખમાય. સાધર્મિક પર વાત્સલ્યનો સમ્યગ્દર્શનનો આચાર ગુમાવરાવશે ! અ-વાત્સલ્ય કરાવી દર્શનાચારનું ખૂન કરાવશે ! માટે અનુકૂળતાની લપ અને મમતાની પકડ ભૂંડી !

ધનાશાને એ નથી, કહે છે, ‘રોકાજો, જવાની ઉતાવળ કરશો નહિ !

બસ, પછી તો બીજી-ત્રીજી વાતો કરી. ભોજન કરવા બેઠા. દેગુશાની આલીશાન રાજશાહી ભક્તિ થઈ રહી છે. છતાં બિચારાના ભાગ્યમાં એકલી બળતરા છે કે ‘અરે ! આ આવી ઉડાઉગીરીમાં દેવાળું કાઢશે ! શી જરૂર છે આટલા બધાની ?’

પછી આરામ કરવા ગયા ત્યાં ય એ દશા. ‘હાય ! આ મશરૂની ગાદીઓ ને મખમલના તકિયા !’ ચટપટી વધી ગઈ છે કે હવે ઝટ પૈસા માગી લઉં. પરંતુ બેસી શકતો નથી, એટલો બધો ધનાશાનો પ્રેમ અને સન્માન છે.

ધનાશાની વિવિધ ઉદારતા :-

પછી બજારમાં ઊપડ્યા, પેઢી પર, પણ શેઠની દલાલોને ખટાવવાની ઉદારતા, નાના ગરીબ જેવા વેપારીઓને સસ્તામાં માલનું વેચાણ, કોઈ ગરીબ સિદ્ધાતા આવી ચઢ્યા તો એને દાન; કોઈ સોદામાં ઠીક ઠીક કમાઈ પડ્યા તો ત્યાં જ નોકરોને બક્ષિસ, આવી બધી ઉદારતા તો અનુમોદવા જેવી હતી, પરંતુ દેગુશાના ફૂટેલા નસીબમાં એના બદલે એકલી બળતરા છે, ‘હાય ! આ કેટલું ઉડાવી મારે છે ! ઠીક થયું હું વહેલો આવી ગયો, નહિતર તો એનું દેવાળું નીકળી ગયા પછી આવ્યો હોત તો શું મળત ?’ પરંતુ અહીં દુકાન પર માગવા હિંમત ન ચાલી; કેમ કે આવા ઉદાર શેઠની તો શહેરમાં અને આજુબાજુનાં ગામડાંઓમાં બોલબોલા છે, તે કેટલાય લોકો મળવા-કરવા ય આવે છે અને પેટ ભરીને શેઠના ગુણ ગાય છે ! ત્યાં ધરાર ઘિટ્ટાઈ કેમ થાય ?

પછી તો ઘરે આવ્યા, ઠાઠથી જમ્યા હવે રાત પડવા આવી ‘અત્યારે રકમ માગી લઈ જોખમ લઈને ક્યાં જવું ? સવારે માગી લઈશ, પરંતુ અત્યારે વાત તો કરી મૂકું ?’ આમ દેગુશા વિચાર કરે છે ત્યાં પાછો પડે એવું બન્યું.

દેગુશાને સારું દેશ્ય પણ પચતું નથી :-

બહારગામથી બે માણસો આવી શેઠને પ્રણામ કરીને કહે છે,

‘શેઠ એક મહેરબાની કરવી પડશે.’

ધનાશા કહે છે, ‘ફરમાવો શી આજ્ઞા છે ? કાંઈ ધર્મની કમાઈ કરાવવાનું લાવ્યા છો ?’

‘ના રે ના શેઠ ! આ તો સ્વાર્થની વાત છે.’

‘બોલો બોલો જે હોય તે, સંકોચ રાખ્યા વિના કહો.’

‘બીજું તો કાંઈ નથી, શેઠ ! આ એમ પચ્ચીસ હજાર રૂપિયા લઈને આવ્યા છીએ તે આપને જમા રાખવા પડશે.’

શેઠ હસીને કહે છે, ‘હા હા હા...જુઓને હવે મારે સાચવવાના ઘણા થઈ ગયા છે તમે કહો તો હું તમને ધીરું. એટલે હવે માફ કરો આ પહેલાં ય મેં બીજાને ના પાડેલી.’

પાપની લોથ ક્યાં સુધી ?

ના શેઠ ! આટલી મહેરબાની તો કરવી પડશે. હવે અમે ધંધાની લપમાં ક્યાં પડીએ ? બહુ પાપ કર્યાં. જિંદગી બધી આરંભ-પરિગ્રહની લોથ કરવામાં ગુમાવી નાખી ! હજી વેપાર તો સારો ચાલી શકે એમ છે, પરંતુ હવે એ આરંભ-સમારંભના કથલા બંધ કરીને આવ્યા છીએ. હવે તો નિરાંતે ધર્મધ્યાન કરશું અને વ્યાજમાંથી જીવન ચલાવશું. આ નક્કી કરીને આવ્યા છીએ. માટે ભાઈ સાહેબ ! આટલી મહેરબાની કરવી પડશે.’

ધનાશા કહે છે. ‘ધન્ય છે તમારી ભાવનાને ! તમારા જીવતરને ! તમે મનુષ્ય ભવની ખરી સુવાસ,-જે આરંભ-સમારંભ અને લોભથી નિવૃત્તિ, તે લેવા તૈયાર થયા છો ! ત્યારે હું હજી એ આરંભ-પરિગ્રહની દુર્ગંધમાં પડ્યો છું ! પણ આ તમારું જોઈને મને પણ એમ થાય છે કે હવે મારે ય આ પાપ ઓછાં કરી નાખવાં. ઠીક છે, કાલે પેઢી પર આવજો.’

‘પણ શેઠ અમે પરદેશી માણસ. હવે રાતના આ જોખમ ક્યાં લઈ જઈએ ? માટે લ્યો આ અત્યારે જ સ્વીકારી લો. ચિઠ્ઠીપત્રાની હમણાં ને હમણાં જરૂર નથી. રકમ ઠેકાણે મુકાવી દો.’

ધનાશા પેલાઓની ધર્મભાવના પર ગળગળો થઈ ગયો હતો. રકમ સ્વીકારવી પડી. આવેલા એ બે ભાઈને સૂવા-કરવા માટેની સગવડ કરાવી દીધી. દેગુશાને કહે છે.

‘જોયું ? કેટલા ભાગ્યશાળી જીવ ! છતાં વેપાર બંધ કરી એક માત્ર પાપથી બચવા અને ધર્મધ્યાનમાં જીવન પસાર કરવા નિવૃત્તિ લઈને આવ્યા છે !’

દેગુશા હાકારો તો ભણે છે પરંતુ એના દિલમાં બીજી ગડમથલ ચાલી રહી છે. જોવું હોત તો એ જોઈ શકત કે ‘આ ધનાશાને ત્યાં તો લોકોના રૂપિયાના ઢગલા થાય છે, એટલા એ સદ્ગુણ આસામી છે, તો પછી મારી પાંચ હજાર રૂપૈડીની શી બહુ વિસાત હતી ?’ પરંતુ ના, એણે તો ધનાશાની પેલી બધી ઉદારતાને ઉડાઉગીરીમાં ખતવેલી, અને ગાંઠ વાળી રાખી છે, તે આટલું નજરે જોવા છતાં એ છૂટતી નથી; તે સારું દ્રશ્ય પણ પચાવી શકતો નથી.

ગાંઠ એક ભયંકર ચીજ છે. માટે તો શાસ્ત્ર કહે છે ગ્રન્થિભેદ કરે તો સમકિત પામે. ગ્રન્થિ એટલે નિબિડ રાગદ્વેષની વાંસની ગાંઠ જેવી ગાંઠ, ભેદાવી બહુ મુશ્કેલ ! એ ભેદાય નહિ ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ ટળે નહિ, ને સમ્યક્ત્વ આવે નહિ.

મિથ્યાત્વને અને રાગદ્વેષને સંબંધ છે ?

હા, સંબંધ છે. ઉત્કટ કોટિના અર્થાત્ અનંતાનુબંધીના ઘરના રાગદ્વેષ મિથ્યાત્વને પંપાળી રાખે છે, અને બીજે સાસ્વાદન ગુણઠાણે મિથ્યાત્વ ન હોય તે એને આ રાગદ્વેષ તાણી લાવી જીવને પહેલે ગુણસ્થાનકે પટકે છે. આ ગ્રન્થિને તોડવા માટે જીવને અપૂર્વ પુરુષાર્થ કરવો પડે છે, એને શાસ્ત્ર અપૂર્વકરણ કહે છે. એની પહેલાંનું યથાપ્રવૃત્તિકરણ તો જીવ અનંતીવાર કરે છે, પરંતુ ત્યાંથી પાછો પડી જાય છે, પણ અપૂર્વકરણ કરી શકતો નથી. એનું કારણ આ જ ગ્રન્થિ, રાગદ્વેષની ઘન ગાંઠ ! ગાંઠ એટલે રાગ, દ્વેષ તો ખરા પરંતુ એની પાછી પકડ ! પકડ એટલે એ રાગદ્વેષમાં જરા ય ભય નહિ, સંકોચ

નહિ, પણ નિર્ભિક્તા અને ઉલ્લાસ ! પછી ત્યાં ગમે તેવા ઉપદેશ સાંભળે કે નજરોનજર દુનિયામાં રાગ-દ્વેષથી નીપજતા ભયંકર અનર્થ જુએ તેમ પોતે પણ પોતાના જીવનમાં કેઈ વાર રાગ-દ્વેષ પાછળ પસ્તાવા કર્યા હોય, છતાં એની પકડ ન છૂટે, એમાં એને ખરાબી ન દેખાય ! કેમ કે બીજાના કે પોતાના નુકસાનને બહારના બીજા-ત્રીજા કારણને લીધે થયાનું માને છે ! એ નથી જોતો કે 'મૂળમાં હૈયે રાગ યા દ્વેષ હતો તો બધી પ્રવૃત્તિની ધાંધલ થઈ અને ત્યાંય રાગ-દ્વેષ પકડી રાખ્યા હતા માટે નુકસાનીમાં પસ્તાવો આવીને ઊભો રહ્યો.' એટલે,

દુઃખનું અસલી કારણ તો રાગ ને દ્વેષ જ છે. એ જો ન કર્યા હોત તો પ્રવૃત્તિની ખોટી ધાંધલ કરત જ શું કરવા ? નુકસાની થઈ તો થઈ, પરંતુ જો તેવો રાગ નથી રાખ્યો, તો રુએ શું કરવા ? 'પૈસા સારા' એ માને છે તો જ વેપલો કરવા જાય છે, ને પછાડ ખાય છે. તેમ લાવ્યા પછી બહુ રાગ છે માટે જ ખર્ચાઈ-ખોવાઈ જતાં પોક મૂકવી પડે છે ! દીકરો સારો માની એના પર જો બહુ રાગ કરવા ગયા તો એ બગડી જતાં, માંદો પડતાં કે મરી જતાં શોક થાય ને ? કર્મની લીલા સમજી અને સંસારની મહા વિચિત્રતા વિચારી, જો આંધળો રાગ જ ન કર્યો તો પછી ક્લેશ શાનો ? માટે કહો,

રાગ-દ્વેષની પકડ રૂપી ગાંઠ એ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે.

આ આંધળો રાગ એ રાગ-દ્વેષની ગ્રન્થિ કહેવાય, ગાંઠ કહેવાય. એ તોડવી બહુ મુશ્કેલ ! કેમ કે એમાં અંધાપો એમાં નિર્ભિક્તા ટાળવી પડે.

'સર્વ દુઃખનું મૂળ પોતાના રાગદ્વેષ છે.'

એ આત્મામાં હાડોહાડ વસાવવું પડે. ત્યારે જ એના પર નફરત છૂટે, અંધાપો જાય, તો એ ગાંઠ ભેદાય.

દેગુશાને ગાંઠ પડી ગઈ છે, 'હાય પૈસા !'ની પકડ લાગી ગઈ છે, એટલે એની આંધીમાં બીજું સારું સારી અસર નથી કરી શકતું, ઊલટું સીધું ઊંધું પડે છે. ધનાશાની ઉદારતાના જેમ જેમ પ્રસંગ જુએ

છે તેમ તેમ આ ભારેકર્મી દેગુશાને એ કલ્પના વધુ ને વધુ મજબૂત થતી જાય છે કે 'આ ધન ઉડાવી નાખી એક દિ' દેવાળું કાઢશે.' પોતાના જીવનમાં થોડું પણ સારું કર્યું નથી, એને બીજાનું સારું પચાવવું કઠિન પડે છે.

જગતમાં આવા જીવો હોય છે કે જેમને એક ગાંઠ બંધાઈ ગયા પછી બીજું ગમે તેટલું સારું જોવા મળે છતાં એ એની સારી અસર ન પામી શકે. દીકરાને માબાપના માટે જો કાંક અરુચિની ગાંઠ બંધાઈ ગઈ તો પછી ખલાસ ! મા-બાપનાં સારાં વચન, સારી પ્રવૃત્તિ કે સારી કાળજી એને ઊંધી લાગવાની ! પેલા બિચારા આના માટે મરી પડતા હોય, વાત્સલ્યનાં પૂર ઊભરાવતા હોય, છતાં જાતે યા પત્ની વગેરેની ચઢવણીથી ચઢેલા આને એની કોઈ કિંમત નહિ. કેમ જાણે પહેલાં માબાપ બધું કરતા હતા તે હિતૈષી તરીકે, અને હવે કરે તે દુશ્મન તરીકે ! માબાપ તો એના એ જ છે, પરંતુ આની દષ્ટિમાં ફરક પડી ગયો છે, માબાપ માટે ગાંઠ બંધાઈ ગઈ છે, તેથી એમને દુશ્મન સમજે છે.

આવું શેઠ-નોકર વચ્ચે ય બની જાય છે. બંનેમાંથી એકને ગાંઠ બંધાઈ ગયા પછી બીજાના ગમે તેવા સારા વાણી-વર્તાવ ઊંધા પડે છે ! એવું ભાઈ-ભાઈમાં કે સગાં-સંબંધીમાં પણ બની જાય છે તેમ, જ્યાં ગુરુ-શિષ્યની વચ્ચે પણ જો આવી આંટ પડી જાય છે તો પછી ગમે તેટલું સામાનું સીધું પણ અવળું પડે છે. ગાંઠ કેટલી ખતરનાક છે !

ગાંઠ બંધાયા પછીની બેપરવાઈ :-

જુઓ શાસ્ત્રોમાં નિન્હવોની વાત આવે છે. એક ગાંઠ બંધાઈ ગઈ પછી કોઈનું સાંભળવાની વાત નહિ ! સર્વજની કિંમત નહિ ! જમાલીએ વડેરા ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મહારાજનું ય ન સાંભળ્યું. 'બસ મને દેખાય છે કે કાર્ય પૂરું થયા પછી જ થયું છે, તો તે પહેલાં થયું કેવી રીતે કહેવાય ? ગાંઠ બંધાઈ ગઈ છે હવે સામે ગમે તેટલી

દલીલો લાવો, દા.ત. કોટનો માત્ર છેડો સળગવા માંડ્યો ત્યાં કોટ સળગ્યો કેમ કહેવાય છે ? માણસ મુંબઈ જવા નીકળ્યો ત્યાં ‘મુંબઈ ગયો’ કેમ કહેવાય છે ?’ આમ ગમે તેટલી યુક્તિઓ દાખલા લાવો કે ભગવાનનું વચન આડે લાવો, પણ એની કોઈ પરવા નહિ ? કેમ કે પેલી ગાંઠ બંધાઈ ગઈ છે. અમુક પ્રકારની માન્યતાની પકડ પકડાઈ ગયા પછી તો પૂર્વાચાર્યોની ચાલી આવતી પ્રણાલિકા, જૈનશાસનનો અનેકવિધ શાસ્ત્રોમાં દેખાતો ઝોક, તેમજ વર્તમાનમાં અનેક વિદ્વાન આચાર્યો દ્વારા મુનિવરોની શાસનબદ્ધ પ્રવૃત્તિ, -આ કશું જોવાની વાત નહિ, ઊલટું પોતાની પકડનું સમર્થન કરવા માટે શાસ્ત્રમાંથી જ ખેંચી-તાણીને કાંઈ ઊભું થાય છે કે ? એ જ જોવાની વાત. જૈનશાસનમાંથી જ કુપંથો શી રીતે નીકળ્યા ? આમ જ, મનમાં એક ખોટી ગાંઠ બંધાઈ ગઈ, ખોટી પકડ પકડાઈ ગઈ, બસ પછી ચાલ્યું તોફાન !

ગાંઠની સામે શું કરવું ?

આ બધા પરથી ધડો લેવાનો એ છે કે શું શાસ્ત્રની વાતમાં, કે શું બહારની વાતમાં, પરંતુ કોઈ ખોટી ગાંઠ ન બંધાઈ જાય, ઊંધી પકડ ન પકડાઈ જાય, એ ખાસ ધ્યાન રાખવાનું. ઉપકારી અને પૂજ્ય માતાપિતા, વિદ્યા આપનાર તથા ધર્મગુરુ સામે કોઈ જ ખોટી ગાંઠ ન બંધાવી જોઈએ. આપણને કદાચ એ ટોણો માર માર કરે, તો પણ ત્યાં આપણી કમનસીબી ગણવી, પરંતુ ‘એ તો પક્ષપાતી છે, અભિમાની છે, દ્વેષીલા છે,’...આવી આવી કોઈ ગાંઠ ન બાંધવી, નહિતર કૃતજ્ઞતાના બદલામાં ભયંકર કૃતઘ્નતા કરવાનું મન થશે, એમ શાસ્ત્ર માર્ગ તે શાસ્ત્રમાર્ગ, આપણી કલ્પના ન ચાલે. કલ્પનાની કોઈ પકડ કરી ન બેસી જવાય. દાખલા તરીકે કોઈ અવિધિ કરતા હોઈએ, પરંતુ એ જાણમાં આવતાં એ અવિધિ છે એનો પાકો ખ્યાલ અને બળતરા જોઈએ; કદી એને વિધિમાં ખપાવવાની વાત નહિ, એવાં એનાં સમર્થન નહિ, એ માટે શાસ્ત્રની વસ્તુને ભળતી રીતે બેસાડવાની કોઈ બુદ્ધિ કે પ્રયત્ન ન જોઈએ.

દેગુશા હીનભાગી છે. બિચારાને ગાંઠ બંધાઈ છે કે ‘આ ધનાશા ઉડાઉ છે દેવાળું કાઢશે.’ એટલે ધનાશાનું સારું પણ એને ઊંધું પડે છે. પેલા પરદેશી આંખ મીચીને રૂપિયા પચીસ હજાર પરાણે મનાવી સોંપી દે છે. છતાં આને પોતાની પાંચ હજાર રૂપૈડીની ચિંતા મટતી નથી. પાછું જુઓ આગળ હજી કેવો પોતાની અવળી કલ્પનામાં કુટાય છે !

રાતના ચમત્કાર :-

બન્યું એવું કે રાત્રિના પોતે ધનાશાના ખંડમાં જ સૂતો છે. ‘કેમ માગું ? ન માગી લઉં તો શું થાય ? એની ચિંતામાં એને ઊંધ નથી આવતી. માણસ જેવા માણસને પણ જડ માટીની માયા કેવો નચાવે છે ! મધ્યરાત્રિના એ જુએ છે તો અચાનક કોઈ બાઈ ધીમે પગલે આવે છે; આવીને ધનાશાના પલંગ પરના ઓછડનો છેડો મસળી એના માથે હાથ ફેરવીને પાછી જાય છે; ત્યાં આ દેગુશાને ચટપટી થઈ કે ‘હાય ! આ પરાઈ જેવી સ્ત્રી કોણ ? શું ત્યારે આ દુરાચારી પણ છે ? લાવ હવે આનો તાગ મેળવવા દે !’

એમ કહીને એ સફાળો ઊઠ્યો અને જતી એ બાઈનો પાલવ પકડ્યો.

પૂછે છે ‘કોણ છે તું ?’

આ કહે છે, ‘તારે શું કામ છે ! મૂક મારો પલ્લો.’

આનો વહેમ મજબૂત થયો, એટલે આગ્રહે ચઢ્યો. કપડો મજબૂત પકડી રાખી કહે છે. ‘શું કામ પૂછે છે ? આ તારા ને ધનાશાના નાટક તો નજરે જોઉં છું ! બોલ કોણ છે ?’

બાઈ કહે, ‘છોડ પલ્લો છોડ. સાર નહિ કાઢે.’

‘અરે ! સાર તો મેં કાઢી લીધો છે, એટલે તો ચેતી ગયો છું, તું બોલને કોણ છે ? નહિ બોલે ત્યાં સુધી નહિ છોડું.’

‘બોલાવવું છે ?’

‘હા, હા, હા.’

લક્ષ્મીદેવીનો ઘડાકો :-

‘જો ત્યારે હું લક્ષ્મીદેવી છું. આ મારો લાડીલો દીકરો છે, કેમ કે એ મને તિજોરી-તાંબાની કેદમાં ન પૂરી રાખતાં દેવાધિદેવ, સદ્ગુરુ, ધર્માબંધુ અને દીનદુઃખી વગેરે કેટલાંય તીર્થોની યાત્રા કરાવે છે. આજે અહીં એના ઓછાડનો છેડો ઊડીને જરા ધૂપિયાના અગ્નિને અડવાથી સળગ્યો, તે બૂઝવવા આવી હતી, બૂઝવીને મારા લાલના માથે આશિષનો હાથ ફેરવીને હવે જોઉં છું. પણ તું કુટિલ ! આવા નરરત્ન માટે ખોટી ખોટી કલ્પનાઓ કરે છે ? તો લે કહું છું તને કે તારા નવ અંગે ડામ ન દેવરાવું તો મારું નામ લક્ષ્મી નહિ.’

આ વળી ગજબનો ચમત્કાર જોતાં દેગુશાનાં ગાત્ર ઢીલાં પડી ગયાં ! હવે તો શ્રીદેવીની ક્ષમા માગી મહેરબાની યાચી લેવાનાં ગલગલિયાં થઈ ગયાં, પરંતુ ઢીલા પડેલા હાથમાંથી પાલવનો છેડો ખેંચી લઈ લક્ષ્મી પલાયન થઈ ગઈ. દેગુશા આંખો ફાડી ઊભો રહી ગયો !

લક્ષ્મી કોને દાદ દે ? :-

મનમાં પસ્તાવો કરે છે, ‘હાય ! હાથમાં આવેલી લક્ષ્મી ગઈ ! એ જો રીઝી હોત તો હું કેવો ન્યાલ થઈ જાત !’ રાંકડાને ખબર નથી કે લક્ષ્મીદેવી શું એમ ને એમ રીઝી જાય છે ? સુંદર દાન, પરોપકાર અને પાત્ર ભક્તિની તપસ્યા કરી હોય ત્યારે એ રીઝે છે. એ કશું કરવું નથી, ને વલખાં મારવાં છે, આડા અવળા ધંધા કરવા છે, પાઈ પાઈના હિસાબ રાખવા છે, તે એમ ધન વધી જશે ? મૂર્ખા થતા નહિ, એવું બનતું હોય તો એમ કરનારા તો દુનિયામાં ઘણા છે, કેમ એ ન્યાલ ન થઈ જાય ? કાં પૂરવનું પહોંચતું હોય, અથવા અહીંનું જોરદાર દાન-પરોપકાર-પાત્રભક્તિનું જીવન બનાવ્યું હોય, તો જ લક્ષ્મી દાદ દે છે. એ સિવાયનાં વલખાં તો સનેપાતના ચાળા છે.

દેગુશા ઓરતો કરે છે, ‘હા ! લક્ષ્મી જો રીઝી હોત તો ? આ મેં ત્યારે મૂર્ખાઈ કરી. સામે આવીને ઊભી હતી, ને એના પગે

પડવાનું રહી ગયું !’ હવે મન વાળે છે ‘ખેર ! પણ આ મારા પાંચ હજાર હવે તો લઈ બરાબર સાચવી રાખું.’

કેટલી મૂર્ખાઈ છે ! લક્ષ્મી જેમ ભેગી થવાની, એમ સાચવવાની પણ જાણે પોતાની હોશિયારીના આધારે છે, એમ સમજે છે !

રાત્રિ વીતી ગઈ, સવાર પડી, ઊઠ્યો અને મન કાઠું કરીને ધનાશાને કહે છે,

‘શેઠ ! હવે રજા આપો, હું જઈશ !

‘અરે હોય ? હજી તો એક દહાડો પણ પૂરો રહ્યા નથી, તે એમ કાંઈ જવાય ?’

‘ના શેઠ, ઘરે છોકરા રહ્યા, ધંધો-ધાપો રહ્યો, બસ હવે જવું પડશે શેઠ !’

ધનાશા કહે છે, ‘એમ ? તો ભલે, આજ તો રહો, સાંજના જજો, અને મારા લાયક કાંઈ કામકાજ તો કહો.’

હવે દેગુશાને હિંમત આવી, કહે છે, ‘શેઠ કામકાજ તો આપ બહુ કરો છો, આ જરા પેલા મારા પાંચ હજાર રૂપિયાની જરૂર છે.’

‘ઓહો એમાં શું બતાવ્યું ? એ તો તમારા જ છે, ને હું હમણાં જ અપાવી દઉં છું, પરંતુ મને તો કાંઈ કાર્ય બતાવો.’

‘બસ શેઠ ! વળી અવસરે તો આપ બેઠા જ છો ને ?’ વાણિયો ઊભું રાખે છે.

ધનાશાએ તરત માણસને બોલાવી દેગુશાને રૂપિયા અપાવી દીધા. દેગુશા દિવસના ત્યાં રહ્યો અને સાંજના ઘર તરફ જવા નીકળ્યો.

‘હાય પૈસા !’ કરનારો છે તેથી મનમાં શંકા પડે છે કે કદાચ રસ્તે જતાં રાત પડી ગઈ તો ? અગર જંગલમાં એકલો અટૂલો થઈ ગયો ને કોઈ ચોર ડાકુ આવી ચઢ્યા તો ? કલ્પનાથી પગ લડબડે છે ! ‘અહીંથી આવશે કે તહીંથી આવશે ?’ એ શંકામાં હાંફળો-ફાંફળો ચાલે છે. એમાં ક્યાંક પવનથી પાંદડામાં ફફડાટ થાય છે તો તે સાંભળતાં

જાણે એમ લાગે છે કે 'એ...આ કોઈ આવ્યો !' મનને થાય છે કે 'આના કરતાં ન લાવ્યો હોત તો શું ખોટું હતું ? હાય ! મેં ક્યાં મૂર્ખાઈ કરી નાખી ? 'નથી ને કદાચ લૂંટાયો તો ?' આ કલ્પના પર ધ્રુજી ઊઠે છે ! શરીરે પાણી-પાણી છૂટી જાય છે !

લક્ષ્મીની બીજી બાજું :-

છે ઠેકાણું ? કઈ દશા છે પૈસાની પાછળ ? પૈસા કેટકેટલી શંકા, આકુળતા વ્યાકુળતા, ભય અને ધ્રુજારી પેદા કરે છે ! તમે તો પૈસાની એક સાઈડ, એક બાજુ જુઓ છો કે 'પૈસા વિના ક્યાં કામ ચાલે છે ?' પણ બીજી આ બાજુ જુઓ છો ખરા ? છોકરા કે નોકર મિજાજ હોય પછી ભલે કામ આપતા હોય એટલે એ હૂંફ રહે કે 'આ છે તો કામ ચાલે છે,' પરંતુ પાછું એમ પણ મનમાં આવે ને કે મિજાજ ભારે ચારની વચમાં મારું અપમાન કરી નાખતાં એને શરમ છે ? ભય, અરુચિ, વિહ્વળતા થાય જ છે. એના વિના ચાલે તો સારું એમ પણ થાય છે. બસ એ રીતે આ પૈસાની બીજી બાજુ મનમાં રહેવી જોઈએ, નજર સામે તરવરતી રહે, એમ થાય કે 'આ લક્ષ્મી કેટલી લોથ માંડે છે ! કેટલી વિહ્વળતા કરાવે છે ! બે મિનિટની નવકારવાળી પણ સીધી ન ગણવા દે ! લક્ષ્મી અવસરે અવસરે ચિત્તની સ્વસ્થતા-સમાધિ, સત્ત્વ, ધૈર્ય, વગેરે કેટલુંય આત્મધન ગુમાવરાવે છે ! દાન, પરોપકાર અને પાત્રભક્તિ છતી શક્તિએ અને છતા ઉત્તમ સંયોગે પણ જતા કરાવે છે ! આ લક્ષ્મી તે કેવી ?'

અર્થની મોંકાણ :- આમ જો પૈસાની બીજી બાજુ જોતા રહેવાય, તો એના પર આંતરિક એક પ્રકારની અરુચિ, નફરત ઊભી થાય, વૈરાગ્ય જાગે, પછી એવા પૈસા ખાતર જૂઠ-ડફાણ ને અન્યાય-અનીતિ, તથા આંધળી તૃષ્ણા-મમતા ને રાગ કરવાનું ઓછું કરાય. મનને એમ થાય કે 'આ પાપો કોની ખાતર કરું ? મારાં સત્ત્વ-સમાધિ-ધૈર્ય-ધર્મબુદ્ધિ વગેરે આત્મધનને લૂંટનારી લક્ષ્મી ખાતર ? ગોઝારા પૈસા માટે ? ના, એવાની ખાતર મરવાની મારે જરૂર નથી.' પૈસાને,

અર્થને બરાબર ઓળખી રાખ્યા પછી પિશાચી અર્થચિંતામાં દોડ્યા જવાની શી જરૂર ? અર્થની મોંકાણ એવી છે કે સગા-સગામાં વૈર-વિરોધ કરાવે છે, ઈર્ષ્યા-અસૂયા કરાવે છે ! પૈસા કમાવવા-સાચવવાની લાયમાં દયા-કરુણા ભુલાય છે, સહાનુભૂતિ ગુમાવાય છે, ક્લેશ-કંકાસ કરાય છે, ક્ષુદ્ર-તુચ્છ વિચાર-વાણી-વર્તાવ આચરાય છે,...કેટકેટલું ?

તરંગ ફર્યા :- વાણિયો દેગુશા ગભરાટમાં ચાલી રહ્યો છે. મનને એમ થાય છે કે 'ત્યારે જો આમ લૂંટાઈ જાઉં, તો તો પછી મારે કે છોકરાને ભોગવવાનું શું રહ્યું ? પેટે પાટા બાંધીને ભેગું કરવામાં જિંદગી ગઈ. ન સુખે ખાધું કે ન સુખે પીધું. એના કરતાં તો હવે જો ખેમ ને કુશળ ઘેર પહોંચી જાઉં તો તો નિરાંતે મોજથી મજા ઉડાવું. હું ય ઠરું ને છોકરાય ઠરે !

તરંગ બદલાયા, એમ કરતાં ઘેર પહોંચી ગયો; ધરપત વળી ! છોકરાને હર્ષધિલો થઈ કહે છે,

બાપના ઉદાર બોલ :- 'જુઓ આ પૈસા લઈ આવ્યો છું. બસ હવે કંજૂસાઈથી રહેવું નથી. કંસાર કરાવો, શીરો કરાવો, મોજથી જમીએ. દરજી બોલાવો, નવાં નવાં કપડા સિવડાવી પહેરીએ. જુઓ આ ગાદલાનો જૂનો લબાયો કાઢી નાંખો, નવાં ગાદલાં ભરાવો...'

બાપ ગાંડામાં ખપે છે :- બાપનું ચાલ્યું લેક્યર ! છોકરા ને વહુઓ વિચાર કરે છે કે આ બાપાને એકદમ શું થઈ ગયું ? પાઈ પાઈનો હિસાબ ગણનારા, બાજરાના રોટલાને બદલે ઘઉંની રોટલી ન કરવા દે, કદાચ કરી તો ધમપછાડા કરે, કપડાને દસ થીંગડાં દેવરાવે, એમને 'આ શું થઈ ગયું ? કંઈક મગજ ખસ્યું લાગે છે,' બાપની વાત સાચી ન માની. જિંદગીભર કૃપણતા કારમી જોઈ છે, એટલે હવે એકાએક આ બોલ ગાંડપણના લાગે છે, તેથી વાતને ઝીલતા નથી.

બાપ કહે છે, 'અલ્યા ગાંડાઓ ! મારું સાંભળતા નથી ? બસ, હવે તમને બધાને મોજ કરાવું. હવે જુઓ છો શું ? ફેંકી દો પેલાં

ભંગાર વાસણ. નવાં વસાવો. હવે એ રોટલા ને ખીચડાના દહાડા ગયા ! બસ હવે તો શીરો-પૂરી ભજિયાં બનાવો...'

તો ય છોકરા એને ગાંડામાં ગણે છે. 'સારું બાપા, સારું બાપા' કહે છે, પરંતુ આગળ કાંઈ નહિ.

પણ બાપને હવે પેલા શેઠની લીલાલહેર યાદ આવે છે, 'લૂંટાયા હોત તો બધું જાત,' એમ થાય છે, તેથી છોકરાનું સાંભળ્યું-ન-સાંભળ્યું જોઈ પાછો લેકચર કરે છે,

'અરે મૂર્ખાઓ ! મારું સાંભળતા નથી ?' આ તમારા લાભની વાત તમને ગમતી નથી ? અને મારે ય હવે શું ઠેઠ સુધી આ વગર સારું ખાધે-પીધે મરવાનું ? ત્યારે તમે ન સાંભળો તો પછી શું મારે પાડોશીને ત્યાં જઈ સુખે મોજ કરવી ? ડાહ્યા થાઓ ડાહ્યા, જાઓ શીરો-પૂરી બનાવો, દરજી બોલાવો, પીંજારો લાવો,...

છોકરાને ચોક્કસ લાગી ગયું કે 'બાપનું મગજ ખસી ગયું છે. ને વળી ક્યાંક પાડોશી-બાડોશીને ત્યાં જઈ પાછો ભવાડો કરશે તો ?' એટલે હવે ચોખ્ખું કહે છે,

'બાપા ! આ શું ગાંડું ગાંડું બોલો છો ? ગાંડપણ રહેવા ઘો.'

'અલ્યા હું ગાંડો છું ? આ તો તમને મારે શીરા-પૂરી, સારાં કપડાં-ગાંદલાં,...એવી લહેર કરાવવી છે. ગાંડો નથી હું. હવે કહું એમ કરો, નહિતર પછી મારે બીજું ઘર શોધવું પડશે !'

બાપને ડામ :-

છોકરા ચોંક્યા કે વળી ક્યાંય ડોસો ભાગશે ! એટલે અંદર અંદર સંતલસ કરી સગડી-તાવેતો મંગાવ્યો. બે ત્રણ જણે બાપને બરાબર પકડી એક જણે તાવેતો ગરમાગરમ તપાવી બાપને ડામ દીધો. લાય ઊઠી, ચામડી પર ચામડું ઊઠી આવ્યું !

બાપ મનમાં સમસમી જાય છે કે 'આ શું હું કાંઈ ગાંડો નથી, ગાંડો તો પહેલાં હતો કે જ્યારે છતે પૈસે ઠૂંઠવાવાની વાત કરતો હતો.'

રાડ પાડી કહે છે 'અલ્યા હું, ગાંડો નહિ, ગાંડો તો પહેલાં

હતો...'

છોકરા સમજે છે કે ઉન્માદ વધારે છે એટલે બીજો ડામ ઠોકે છે ! અહીં લાય ઊઠે છે. બાપ ફરી બરાડે છે 'અલ્યા આ તમને શીરા-પૂરી ખવરાવવાની વાત કરું છું ને તમે આ શિરપાવ આપો છો ?'

એટલે વળી છોકરા ત્રીજો ડામ લગાવે છે !

બાપ ગર્જે છે, 'હવે છોડો મને જવા દો બીજાને ઘેર. આ તમારા ભાગ્ય નથી, તો હું એકલો લહેર કરીશ.'

છોકરા વળી ગભરાયા, તે હવે બાપ બોલતો બંધ ન થાય ત્યાં સુધી ઉપરાપર ડામ ઠોકતા ગયા !

એક બીજાની ગેરસમજણમાં કુટામણ :-

જુઓ મુસીબત ! એક બીજાની ગેરસમજણમાં કેવુંક આંધળે-બહેરું કુટાય છે !

બાપ જાણે કે હું છોકરાને લહેર કરાવું, ને છોકરા જાણે કે બાપાનું ગાંડપણ મુકાવીએ ! 'કોઈ દિ' નહિ ને આ એકાએક શું ?' એક બીજાને સમજી શકતા નથી ને જીદે ચઢ્યા છે ! સગા બાપાને ઉપરાપર ડામ દે છે !

દુનિયામાં આવું અસમંજસ કેટલુંય ચાલે છે ! ઘર-ઘરમાં જુઓ તો દેખાય કે કેટલાય ક્લેશ-કંકાસ તો એક બીજાને નહિ સમજવાથી ચાલે છે. માતાને મન 'છોકરાનું હિત થાય માટે શિખામણ દઉં' ત્યારે છોકરો એને દ્વેષના બોલ સમજે છે, અને પોતે ગમે તેવા ઉકળાટ કાઢે છે. એથી મા એને સાવ બગડી ગયો સમજી કાં તો વધારે તપે છે, અગર તદ્દન કહેવાનું બંધ કરે છે, ને રિસામણાં લે છે. ખરી રીતે બંનેની ગેરસમજણ છે. ખરેખર કોઈ કોઈનું દુશ્મન નથી, દ્વેષીલું નથી, છોકરો કાંઈ સાવ બગડી ગયો નથી, માત્ર મર્યાદિત અને ઠંડકના બોલની અપેક્ષા રાખે છે. પણ મા ઉતાવળે બોલી નાખે છે, વારં વારં બોલે છે, તેથી એને છોકરો દ્વેષીલી સમજે છે. બંનેની ગેરસમજણમાં બંનેનું બગડે છે.

આમ, બાપ ને દીકરો, સાસુ ને વહુ, શેઠ ને નોકર, મિત્ર-મિત્ર, ભાઈ-ભાઈ, ગુરુ ને શિષ્ય, એક બીજાને જો સમજવા તૈયાર નથી, ને માત્ર મનમાની કલ્પનાએ ચાલવું છે, તો ઠેક જિંદગીભરનાં પણ અંટસ પડી જાય છે.

અને એ અંટસનું પરિણામ ?

એક બીજા પ્રત્યે અનુચિત વર્તન, ન છાજતા બોલ, દિલમાં દ્વેષ, બહારનાની આગળ ખોટી નિંદા, અકડાઈ અતડાઈમાં વધારો, કૃતજ્ઞતાનો નાશ, આવા કેટલાય અનર્થ એ અંટસની પાછળ સર્જાય છે !

તમારે ક્યાં આ બધો વિચાર કરવો છે ? એ ન કરાય ત્યાં સુધી એવા અનર્થના ભોગ બનતાં ક્યાંથી અટકાય ? તપાસો જીવનમાં, જેની જેની સાથે સંબંધમાં આવ્યા છો તેની તેની સાથે અંટસ, વિરોધ, દ્વેષ, અણછાજતા વિચાર વાણી-વર્તાવ થયા છે કે નહિ ? આજેય હજી ચાલુ છે ને ? નિંદા કોની ? કૃતજ્ઞતા બરાબર સચવાય છે ખરી ? ત્યારે શું એમ સમજો છો કે આ બધું નિઃસંકોચ ચલાવ્યે રખાય, ને ધર્મ સગો થાય ? સમકિત આવી જાય ?

આવા વીતરાગદેવ ઉપરની શ્રદ્ધા આત્માનો કોઈ પલટો નથી માગતી ? અનાદિથી ચાલ્યા આવતા એવા ઉગ્ર રાગ-દ્વેષ-અહંકારમાં કાંઈ ઓછપ કરવાની જરૂર નથી ?

સમકિત માટે ઈન્દ્રિયો અને મનનાં આંધળિયાં મૂકો :-

સમકિત જોઈતું હોય, ધર્મની હૃદય સાથે સગાઈ કરવી હોય તો અનાદિની ચાલી આવતી મૂઢતા, મૂઢ પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ મૂકો, એનાથી હવે પાછા વળો. વિચારક બનો. વિષય અને કષાયમાં વાતભેગી ઈન્દ્રિયો અને મનને કૂદાવ્યા તે નહિ ચાલે. આંધળિયાં અટકાવવાં પડશે. વિચારવું પડશે કે ‘આ હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તેમાં એકલા મોહના જ ભાવોને ખેલવાનું મળે છે ? કે મારા પ્રભુના વચનના ભાવને પણ થોડી ય જગા મળે છે ?’

સમકિત માટે બોલ-ચાલમાં જિનવચનના ભાવને જગા આપવી પડશે.

નોકર ભૂલભાલ કરી નાખે તો શેઠ દબડાવે છે ખરો, પરંતુ જો એમ સમજે છે કે આ નોકરને નોકરીની બહુ પરવા નથી ને આપણે હમણાં એને કાઢવાનો મોખ નથી, તો દબડાવતી વખતે પણ આ વસ્તુનો ખ્યાલ રહે છે, એટલે સાચવી- સાચવીને ગુસ્સો દેખાડે છે. આ શું કર્યું ? બેવડો ભાવ રાખ્યો એવી રીતે અહીં અનાદિના સંસ્કારવશ મોહના ભાવ આવી જતા હોય પણ ત્યાં સાથે જિનવચનના ભાવ જીવતા-જાગતા રાખવાના છે. બહારથી વિષય-કષાય સેવાઈ જતા હોય, પણ અંદરખાને એ ડર રહે કે ‘આ વિષય-કષાયની હોળીમાં મારા આત્માનું શું થશે ! એમ સામાને કેટલી હાનિ થાય ? આ લપ ક્યાં સુધી...?’ અવરનવર એ યાદ કરાય કે ‘પ્રભુએ શું શું કર્યું ? મોટમોટા ચક્રવર્તી-શેઠ શાહુકારોએ કેવાં કેવાં જીવન જીવ્યાં ? આ માનવભવમાં જ મળી શકે એવી કઈ કઈ ઉત્તમ તક મને મળી છે ?...’ વારં-વારં જો આ વિચાર આવે તો પછી અવસરે એકલા મોહના ભાવ મનને રમાડી ન જાય, એકલા એના તાગડધિન્ના ન ચાલે, જિનવચનના ભાવ સાથે ઝળક્યા કરે. જિનવચનના ભાવ પેલાને અંકુશમાં રાખે.

જિનવચનના ભાવમાં શું આવે ?

જિન અને જિનવચન પર અથાગ પ્રીતિ, પ્રધાનપણે પરલોક દષ્ટિ, હૃદયની કોમળતા, પાપનો તીવ્ર ભય, સંસાર પર ઉદ્વેગ, ઔચિત્યનો ખ્યાલ, વિષય-કષાયની ભયંકરતાની અને સંસાર સુખની પોકળતાની સમજ,

ચારિત્રમાં જ એક માત્ર કલ્યાણની બુદ્ધિ,

સર્વ જીવોને અભયદાનના જીવનનું ધ્યેય,... આ બધા જિનવચનના ભાવ છે.

મોહના ભાવ એટલે રાગ-દ્વેષ, તૃષ્ણા-મમતા, ગર્વ-ગુસ્સો, વગેરે વગેરે. એ એકદમ રોકાયા ન રોકાય છતાં સાથે જિનવચનના ભાવ જાગતા રહે તો ધર્મની કંઈક સગાઈ રાખ્યાનો, સમ્યક્ત્વ જીવંત હોવાનો

વિશ્વાસ રાખી શકીએ, અને એ જો નહિ તો ઠગાવાનું થાય. ત્યારે આટલા ઊંચે આવ્યા પછી ઠગાઈએ ?

બીજાને સમજવા શું કરવું ?

વાત આપણી બીજાને સમજવાની ચાલતી હતી. આપણને લાગે તે માની લેવાની ઉતાવળ ન કરતાં સામાનો ભાવ સમજવો. એ કઈ પરિસ્થિતિમાં છે ? એણે ક્યા સંયોગમાં શું કર્યું ? એને ને મારે શો સંબંધ છે ? આ બધો વિચાર કરવાની જરૂર છે. ક્ષણભર આપણે એના સ્થાનમાં ગોઠવાઈ જવાનું; અને પછી ‘એણે ભૂલ કરી એ આપણે કરીએ કે નહિ, તેમજ કરીએ તો એ સ્થિતિમાં આપણે બીજા તરફથી શી અપેક્ષા રાખીએ ? આ વિચાર કરવાનો એમાં આપણને પૂરી સૂઝ ન પડતી હોય તો શાંતિથી સામાને ખુલાસો પૂછવાનો જેથી સામાને બરાબર સમજી શકીએ.

અહીં નથી છોકરા બાપને સમજતા કે નથી બાપ છોકરાને સમજતો; એટલે છોકરા સગા બાપને ખોટા ડામ દે છે, અને છતાં બાપ પોતાની ઉદારતા ગાયે જાય છે !

એમ કરતાં-કરતાં બાપે નવ ડામ ખાધા ! લક્ષ્મીદેવીએ શ્રાપ આપ્યો છે ને ? ‘નવ અંગે ડામ ન દેવરાવું તો હું લક્ષ્મી નહિ. હવે બાપ છોકરાને સમજે છે. વિચારે છે કે આ છોકરા મને ગાંડો સમજે એમાં નવાઈ નથી. હું કૃપણ રોટલા ઉપર પણ ઘી ચોપડવાની મનાઈ કરનારો, તે હવે એકદમ ઘીના લયપચ શીરાની વાત કરું તે ડહાપણની વાત કેમ મનાય ? બસ, હવે જીદ મૂકું, નહિતર વળી બીજા ડામ ખાવા પડશે !

એટલે તરત બાપે ફેરવી તોળ્યું, કહે છે, ‘હા, હા, આ મને શું ગાંડપણ થયું ? આપણે વળી શીરા-પૂરી કેવા ? દરજી શેના ને ગાદલાં શાનાં ? બસ, જુઓ આ રૂપિયા લાવ્યો તો છું, પરંતુ હવે તમને સોંપું છું. તમને ઠીક લાગે તો એ શેઠને ત્યાં મૂકી આવો, યા બીજો રસ્તો લેવો હોય તે લો, પરંતુ જુઓ આપણી કરકસરમાં ફેર

ન પડે હોં, લાવો મારું પેલું થીંગડિયું જૂનું પંચિયું, આ આ બહાર જવાનું ધોતિયું બદલી નાખવા દો.’

બસ હવે છોકરાએ જોયું કે ડોસા ઠેકાણે આવી ગયા. છોડી દઈ પૂછે છે.

‘બાપા આ તમને શું થઈ ગયું હતું. ?’

‘અરે ભાઈ ! ગાંડપણ કોણ જાણે રસ્તામાં આવતાં એક ઝાડ નીચે જરા પેશાબ કરવા બેઠો ને પછી મગજ ફર્યું !’

ઠોક ડિંગ ! છોકરાને ખાતરી કરાવવી છે કે હવે ગાંડપણ નથી એટલે ફરી ક્યાંક કનડે નહિ ! જીવને પોતાને પીડા કેટલી બધી અકારી લાગે છે કે એ ન આવે એ માટે જૂઠ બોલવા પણ તૈયાર રહે છે. માત્ર જાતને દુઃખ નથી જોઈતું; બાકી પોતાની પ્રવૃત્તિથી બીજાને પીડા થશે એ જોવા તૈયાર નથી. કેવી દુર્દશા ? બીજાને ઠાર્યા વિના ઠરવું છે ! બીજાને બાળીને જાતે ઠંડક જોઈએ છે ! મળે ? આંબો વાવ્યા વિના આંબો ઊગે ? બાવણિયો વાવીને શું કેરીઓ મળે ? ના, માટે ગોખતા રહો કે ‘બીજાને ઠારીશું તો જ જાતે ઠરશું. કદી બીજાને દુઃખી કરીને આપણે સુખી નહિ થઈ શકીએ.’

અર્થચિંતામાં પાગલતા :- અર્થચિંતામાં દેગુશાની કેવી દુર્દશા થઈ તે જોયું. આ તો કાંઈ નથી, દુનિયામાં આથી પણ કેટલીય ભયંકર દુર્દશા અર્થચિંતાથી થવાના દાખલા બન્યા છે, અને વર્તમાનમાં બનતા નજરે દેખાય છે, તેમ સાંભળવા મળે છે. અર્થચિંતાની લતને લીધે જીવ પાગલ જેવો બની જાય છે, દારુડિયા સમાન થઈ જાય છે. એને પછી બીજો વિચાર નથી રહેતો કે પોતાની કુલવટ કઈ, ઘરમાં કે સમાજમાં સ્થાન કયું, કુટુંબી જનોનાં નાજુક હૃદય શું માગે છે, પોતાને ધર્મની કેવી અદ્ભુત તક મળી છે, આવો આવો કોઈ વિચાર જ કરવાની વાત નહિ. દારુડિયાને દારુની લત, એમ આને રાતદિવસ પૈસાની લત ! સારી સારી સામગ્રીની લત ! નાનું મોટું સંઘરવાની જ એક લગની ?

અર્થચિંતામાં ભારે અસ્વસ્થતા :- ત્યારે એથી જાતે પણ કેટલો દુઃખી થાય છે ! પૈસાનાં મોહ પર જાતને બહુ સુખી માને એ જુદી વાત, પરંતુ ખરેખર તો એના દિલને લાવવા-સાયવવા-ઓછું ખરચવાના સંતાપ, કાળી લેશ્યાઓ, કષાયના ઉકળાટ, અજંપો, શંકા-ડાકણ, ભય વગેરે કોરી ખાય છે, અસ્વસ્થ-અસ્વસ્થ રાખ્યા કરે છે.

અર્થચિંતામાં પાપો :- ત્યારે પાપોય એ કેવા આચરે છે ! અર્થચિંતાના ભૂત પાછળ ફાવે તેવા નાની મોટી હિંસાના ધંધા, કેઈ જૂઠ-ડફાણ, ચોરી-અનીતિ-અપ્રામાણિકતા, ખોટાં માપ, ખોટાં કાગળિયાં, ખોટા ચોપડા, કેવા કેવા રંગડા-ઝગડા, કોરટ-કચેરી, જીવનભરના વૈર-વિરોધ...આવાં આવાં કેટલાંય પાપ આચર્યે જવામાં એને સંકોચ નથી. ભાન નથી કે પૈસા કે ચીજ વસ્તુ તો એક દિ' નક્કી મુકાઈ જવાની છે, પણ પાપનાં દારુણ પરિણામ દુર્ગતિઓમાં સહન કર્યા નહિ જાય ! તુચ્છ પૈસા ખાતર એક વૈર પણ જો ઊભું કર્યું ને, તો એના પર ભવોભવનાં ક્લેશ-કષ્ટ વગેરે પારાવાર ચાલશે ! ત્યારે બીજા પાપનાં સંમિલન થયા પછી તો કારમા દુઃખનું પૂછવાનું જ શું ?

અર્થચિંતા ખતરનાક છે, જીવનને બરબાદ કરનારી છે, અને ઉત્તમ આત્મહિતની તકોને નિષ્ફળ બનાવનારી છે. નસીબનો અધૂરો રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો, કોઈ દેવે વચમાં હીરાનો હાર નાખ્યો, ત્યારે આને વિચાર આવ્યો કે 'જોઉં આંધળા કેવી રીતે ચાલતા હશે !' તે આંખ મીચીને ચાલ્યો, રસ્તે આડો ફાટ્યો ને હાર વાળી જગા વટાવી ગયો !

તરંગોની નિષ્ફળતા :-

આ શું સૂચવે છે ? ચિંતા ગમે તેટલી કરો, પણ મળવાનું નસીબ પ્રમાણે જ રહેવાનું. નસીબ નથી ત્યાં જ્યાંથી બીજા કમાઈ જતા હશે ત્યાંથી જ હાથ ઘસતા પાછા આવવું પડશે. એમ વિષયચિંતા પણ માથે પડે એવી છે. મનમાં એના ગમે તેટલા તરંગો અને રાગદ્વેષ કરો પરંતુ ભાગ્યાનુસાર જ ભોગવવાનું રહેશે. લાખો કમાઈ લાવી મનમાં ઘણુંય

ધારી રાખ્યું હોય છે કે 'હવે આમ ભોગવીશ ને તેમ ભોગવીશ, આવી લહેર કરીશ ને તેવી લહેર કરીશ,' પરંતુ મનની મનમાં રહી જાય છે, ને કાં કોક રોગ લાગુ પડી જાય છે, યા સરકારી લફરું જોરદાર ઊઠે છે, અથવા કુટુંબમાં અણધાર્યો ક્લેશ ઊભો થાય છે. કે બહુ વહાલી પત્ની કે પુત્રને કોઈ મહાવ્યાધિ કે મૃત્યુ એવું ઘેરી લે છે કે પછી પોતે ભારે શોકમાં રહી લહેર પલાયન થઈ જાય છે ! દુનિયામાં આવી બીજીય કેટલીય આપદાઓ છે, કે જે ભોગમાં અંતરાય ઊભા કરે છે. પૂજામાં બોલો છો કે

'રોગી પરવશ અન્ન અરુચિ, ઉત્તમ ધાન ન ભાવે.'

વિષયચિંતા કરી કરીને શું વળે ?

અર્થ અને કામ બંનેની ચિંતામાં અનાદિની પુદ્ગલ-પરિણતિ ઊલટી ગાઢ બનતી જાય છે, કષાયો મજબૂત બને છે; પાપકર્મના જંગી ભાર વધે છે.

હોશિયારી એનું નામ કે જ્યાં જ્યાં અર્થ-કામ ચિંતાને અવકાશ હોય ત્યાં ત્યાં આત્મચિંતા ઊભી કરી દેવી; નહિતર અબૂઝગીરીમાં કિંમતી માનવ-સમય વેડફાઈ જશે. વિશેષ મૂર્ખાઈ તો એ થશે કે ધર્મક્રિયા વખતે પણ આત્મચિંતા ભૂલી એ અર્થ-કામની ચિંતાથી હૈયું બગાડાશે.